

„MERT EZT ISTEN HAGYTA...”

„MERT EZT ISTEN HAGYTA...”

*Tanulmányok
a népi vallásosság köréből*

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ

„MERT EZT ISTEN HAGYTA...”

*Tanulmányok
a népi vallásosság köréből*

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

Szerkesztette
TÜSKÉS GÁBOR

Bálint Sándor emlékének

© Magvető Könyvkiadó, 1986

RÖVIDÍTÉSEK

DM	= Délmagyarország
DSZ	= Délvidéki Szemle
é.	= évfolyam
Ethn.	= Ethnographia
Ism.	= Ismertetés
J	= Jelenkor
Kny.	= Különnyomat
KSz	= Korunk Szava
MFMÉ	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
MNy	= Magyar Nyelv
NÉ	= Néprajzi Értesítő
NRH	= Nouvelle Revue de Hongrie
NNy	= Népünk és Nyelvünk
Nyr	= Magyar Nyelvőr

Tartalom

Ajánlás (Matthias Zender)	7
Szerkesztői előszó (Tüskés Gábor)	10
A népi vallásosság kutatása Magyarországon	18
Tudománytörténeti áttekintés (Tüskés Gábor)	

I. KÖZÉPKOR

Klanczay Gábor

Az Anjouk és a szent királyok

(Fejezet a középkori szenttisztelet történetéből)..... 65

Marosi Ernő

Megjegyzések a középkori magyarországi művészet liturgiai

vonatkozásaihoz 88

Knapp Éva

Remete Szent Pál csodái

(A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfölszövegek elemzése)

117

Dobszay László

A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban

189

II. FORRÁSVIDEK

<i>Pócs Éva</i>	
A „gonoszűzés” mágikus és vallásos szövegei (Adatok ráolvasóink egyházi kapcsolataihoz).....	213
<i>Erdő Péter</i>	
Magyar egyházjogi népszokások – az offerálás	252
<i>Cserbák András</i>	
A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttéré	275
<i>Bartha Elek</i>	
A bizánci liturgia nyomai a néphagyományban	312
<i>Kárpáti László</i>	
A sajpóalfalai irmologion	328
<i>Scheiber Sándor</i>	
Asztalból koporsó (Egy zsidó szokás történetéhez).....	348

III. TÁJAK

<i>Szilárdfy Zoltán</i>	
A szeged-alsóvárosi templom Purgatórium-oltárának ikonog- ráfiája	357
<i>Székely László</i>	
A Júlia szép leány... ballada újraértékeléséhez	377
<i>Domokos Pál Péter</i>	
Énektanítás Csíksomlyón a 18. század elején	395
<i>Molnár Ambrus</i>	
A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasá- ga.....	418
<i>Szigeti Jenő</i>	
A békési paraszt-ecclesiólák válsága és a baptista gyülekezet megalakulása (1890–1891).....	444

IV. JELEN

<i>Ullmann Péter</i>	
Halottvirrasztás egy mai erdélyi faluban	481
<i>Nagy Olga</i>	
Vallásos élet Havadon (A népi vallásosság mint integráló erő)	496
<i>Jádi Ferenc–Tüskés Gábor</i>	
A népi vallásosság pszichopatológiája (Egy hasznosi parasztasszony látomásai)	516
<i>Fehér Ágnes</i>	
Vallási endogámia a szabadegyházi közösségekben	557
<i>Tomka Miklós</i>	
Vallási változás Magyarországon.....	572

FÜGGELÉK

<i>Péter László</i>	
Bálint Sándor szakrális néprajzi munkái (Válogatott bibliográfia)	603

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ

FELELŐS KIADÓ KARDOS GYÖRGY

DABASI NYOMDA (85-1406) BUDAPEST - DABAS, 1986
FELELŐS SZERKESZTŐ FAZAKAS ISTVÁN · MŰSZAKI VE-
ZETŐ SEBESTYÉN LAJOS · A KÖTETET HORVÁTH PÉTER
TERVEZTE · KIADVÁNYSZÁM 5563 · MEGJELENT 40,00
(A5) ÍV TERJEDELEMBEN, PLANTIN BETŰTÍPUSBÓL
SZEDVE · MA 4897

ISBN 963 14 0606 7

44. Tóth S.: Felsőörs késő román templomtornya. Rekonstrukció. Művészet 1980. február 32. skk.
45. Valléry-Radot, J.: Note sur les chapelle hautes dédiées a Saint-Michel. Bulletin monumental 88(1929) 433. skk.
46. Vö.: Lux G.: A zsámbéki templomrom. Budapest 1939. 28. Entz G.: Die Wandmalereien der Westempore in Ják. Beiträge zur Kunstgeschichte und Denkmalpflege, Walter Frodl zum 65. Geburtstag gewidmet. Wien-Stuttgart 1975. 172. skk. – I. még Tóth M.: i. m. 1974. 58. skk.
47. Vö. pl. Tomaszewski, A.: i. m. 1974. példait.
48. Mencl, V.: Stredoveká architektura na Slovensku I. Praha-Prešov 1937. 248. skk, 256. skk.
49. Tripartitum P. I. Tit. 132.§.5–14. – vö.: Mezey, L.: Autour de la terminologie ecclésiastique et culturelle de la Hongrie médiévale. Acta Antiqua XXIII(1975) 377.
50. Vö. 35. jegyz.
51. Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest 1907. 132. skk; vö.: Kovács B.: Román kori templomok feltárása Heves megyében. Az egri Múzeum Évkönyve V(1967) 58. sk.; Entz G.: Még egyszer a nyugati karzatokról. Építés-Építészettudomány XII(1980) 138. Kralovánszky Alán és Andrzej Tomaszewski felsődörögdi ásatásai az írott forrás által tanúsított helyzetet igazolták. Eredményeik közlése egyelőre – egy előadás kivételével – hiányzik.
52. Jungmann, J. A.: Missarum sollemnia I. Wien 1948. 138. – vö.: Mayer, A. L.: Die Liturgie und der Geist der Gotik. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft VI(1926)
53. Vö. Marosi E.: i. m. 1973. 37. és uo. a 20. jegyz.-ben idézett irodalom. Roth, E.: Der volkreiche Kalvarienberg in Literatur und Kunst des Spätmittelalters. Berlin 1958. 87. skk.
54. Dumoutet, E.: Le désir de voir l'Hostie et les origines de la dévotion au Saint-Sacrement. Paris 1926. – I. még: Jungmann: i. m. 1948. I. 155. sk.
55. Példái: Csemegi J.: Kassai István művészete Budapest 1939.
56. Vö.: Balogh J.: A soproni Szent György templom középkori szobrai. Soproni Szemle XVIII(1964) 215. skk.
57. Gerevich L.: A garamszentbenedeki Úrkoporsó. Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára. Budapest 1942. 50. skk.
58. Taubert, G. und J.: Mittelalterliche Kruzifixe mit schwenkbaren Armen. Ein Beitrag zur Verwendung von Bildwerken in der Liturgie. Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 23(1969) 79. skk.

Remete Szent Pál csodái

*A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó
mirákulumföljegyzések elemzése*

A 12–13. század fordulóján Európa-szerte elterjedt szegénységi mozgalom egyik magyarországi megvalósulási formája az a néhány remetetelep volt, amelyeket a Szlavóniában, a Mecsek, a Bakony, a Bükk és a Pilis erdeiben világtól elvonultan élő emberek alkottak.¹ Először Bertalan pécsi püspök kísérelte meg őket közösségbe tömöríteni: a Pécs melletti Jakabhegy remetéit 1225-ben telepítette egy helyre, és ekkor életmódjukat is szabályozta.² A püspöki kezdeményezés után a renddé szerveződést a tatárjárás az egész országban meggyorsította, mert az otthonukat, a családjukat vesztett emberek sokszor ezeken a telepeken kerestek menedéket. Az esztergomi Özséb kanonok is a tatárjárás idején került szorosabb kapcsolatba a pilisi remetékkel, akiknek szentkereszti telepét egy látomástól indítatva saját vezetése alatt 1250 körül szerzetesi közösséggé alakította.³ Bár a rend önállóságának kérdése egészen 1308-ig függőben maradt, a renddé szerveződés már a 13. század végén szilárd formákat öltött.⁴ Erre utal, hogy a források a rend névadójaként már ettől az időtől kezdve következetesen Thébai Szent Pált említik.⁵

A szerzetesek életét a 14. század elejéig belső zártság jellemezte. Kevés kapcsolat volt a kolostorok között, és ebben az időben egy-egy kolostoron belül sem beszélhetünk életközösségről. A szabályok által körvonalazott közös imádságon és közös munkán kívül ekkor még nem alakult ki szilárd életmód.⁶ Az egyre sokasodó egyházi és világi adományok azonban nemcsak a pálos rend gazdasági és vonzerejét, hanem belső szervezettségét is megnövelték. Szükségessé vált, hogy a rendi káptalani gyűléseket a hegyek közé

zárt Pilisszentkeresztről egy jobban megközelíthető kolostorba helyezték át. A budai határ egyik legmagasabb pontján épült szentlőrinci kolostor – mivel elég közel helyezkedett el az egyre jobban fejlődő Budához – jól megfelelt erre a célra.

Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkája szerint ezt a kolostort 1300-ban alapították.⁷ Az újabb ásatások is megerősítik Gyöngyösi adatát, mert a feltárt maradványok arra utalnak, hogy a kolostor gótikus templomát 1300–1310 között építették.⁸ A szentlőrinci kolostor minél gyorsabb felépítését Lőrinc perjel, a rend negyedik generálisa szorgalmazta.⁹ Miután a generális az évenként pünkösdkor tartott általános káptalani gyűlések székhelyét 1301-ben Budaszentlőrincre tette át, a kolostort a 14. század első felében Károly Róbert, Óvári János comes és Velencei Pál budai polgár adományaiból jelentősen kibővítették.¹⁰ Töretlen virágzását a mohácsi csatáig a kiváltságokon és az adományokon kívül elsősorban Remete Szent Pál 1381-ben Velencéből ideszállított ereklyéje biztosította.¹¹

Az ereklye Szent Pál 342 körül történt halála után hosszú utat tett meg a thébai pusztától Velencéig. A romlatlan testet Mánuel bizánci császár 1169-ben kiásatta, és Konstantinápolyba vitette, ahol az Ecclesia S. Mariae Pervilepti id est circumsepta templomban helyezte el.¹² Itt nyugodott egészen 1241-ig, amikor Lanzalo Jakab velencei polgár a szent életéről elmélkedve elhatározta, hogy az ereklyét a hitelesítő okmányokkal együtt Velencébe hozatja. A translationnak nem volt akadálya, mert Konstantinápoly ekkor a velencei patriarkátus fennhatósága alatt állt. Ezután a köztársaság a Nagy Lajos négyéves velencei háborúját lezáró turini béke egyik pontjának értelmében az addig a Szent Julián-egyházban őrzött ereklyét a hadisarc részeként átengedte a magyar királynak.¹³ A faszekrénybe zárt ereklyét 1381. október 4-én éjjel Nagy Lajos megbízásából Alsáni Bálint pécsi püspök és Horváth Pál zágrábi püspök vette át, majd Budára kísérte. A testet ideiglenesen a budai királyi vár kápolnájában helyezték el, majd 1381. november 14-én ünnepélyes menetben vitték át Budaszentlőrincre, ahol Kaplai Demeter esztergomi érsek a király nevében átadta a szerzeteseknek.¹⁴

Az ereklye hitelességével kapcsolatban már nem sokkal ezután kétségek merültek föl. Mivel a testből három ujj hiányzott, Nagy Lajos 1382-ben a test eredetiségét bizonyító újabb tanúsító iratot kért Velencétől.¹⁵ A hitelesség kérdését a Karthauzi Névtelen veti föl újra, aki azzal cáfolja a kételkedőket, hogy az ereklyénél sok csoda történt.¹⁶ Az ereklye tiszteletére hivatkoznak a 17–18. századi pálos történetírók is, akik a legkülönbébb nézeteket felsorolva igyekeznek elhárítani az ereklye hamisságának lehetőségét.¹⁷

Remete Szent Pál ereklyéjének Magyarországra kerülése nemcsak azt jelentette, hogy a pálos rend feltételezett alapítójának teste ugyanott nyugodott, ahol a rend először megszerveződött, hanem azt is, hogy a Nagy Lajos által a szent oltalmába ajánlott ország saját földjén tisztelhetette védőszentjét. Ahogy Nagy Lajos velencei győzelmét,¹⁸ úgy Mátyás az 1475-ben Moldvában a törökön aratott diadalát is a szent segítségének tulajdonította.¹⁹ 1480-ban a nagy szárazság idején mint az egész ország védőszentjéhez könyörögtek Remete Szent Pálhoz.²⁰ Az ereklyének a kolostorfalakon és a rendben messze túlmutató jelentőségéhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a kegyhely sok egyházi és világi kiváltságot kapott. 1381-ben az ereklye translationjának ünnepén Kaplai Demeter esztergomi érsek élt pápai legátusi hatalmával, és egyévi búcsút engedélyezett annak, aki ezen a napon meglátogatja a szent testét.²¹ V. Márton pápa háromévi búcsút adományozott az idezarándoklóknak.²² A búcsú kiváltságok mellett jelentősen megnőtt a világi adományok száma is. 1381-ben Nagy Lajos azért ajándékozta a szentlőrinci kolostornak Czülingh ispán budai házát, hogy háborús időben legyen hova menekíteni az ereklyét.²³ Zsigmond király 1391-től évenként 300 aranyforintot adott az ereklye őrzésére és a káptalani gyűlések ellátására.²⁴ 1440-ben Ulászló király 300 aranyforint értékű sőt juttatott,²⁵ 1466-ban Mátyás király pallosjogot adományozott a kolostornak.²⁶ Az adományok közül nem hiányoztak a kisebb-nagyobb világi birtokok sem. Például 1475-ben Kovács István budai cívis a szentlőrinci kolostornak adta a Békés megyei Csudabala nevű birtokát.²⁷ 1514-ben a noviciátusi idejét

töltő Erdélyi Elias fráter a Szatmár mezőváros Vár utcájában levő házát adományozta örök javadalomként a szerzetesközösségnek.²⁸ 1520-ban az óbudai nemes János litteratus adta át a kolostornak Malomzsilip nevű telkét.²⁹

A kiváltságokból és az adományokból származó megnövekedett hasznot a kolostor lakói az épületegyüttes bővítésére és a kulturális feltételek javítására fordították.³⁰ Mivel az ereklyét méltó módon kívánták elhelyezni, a már egyszer kibővített gótikus templom szentélyét átalakították a szent testét őrző kápolnává, és megkezdtek egy új, nagyméretű kolostortemplom építését.³¹ Az írott források tanúsága szerint az új templom szentélyét és 1510 körül befejezett oltárát Vince mester faragványai díszítették,³² 1484-ben pedig Dénes mester, budaszentlőrinci pálos szerzetes faragta ki hazai vörösmárványból az ereklyét tartalmazó síremléket.³³ Ennek oldalát a szent életéből vett jelenetek díszítették.³⁴ Ezt a töröktől is megcsodált koporsót a Tar Albert kun ispán és budai várnagy által a rendbe való belépése után a 15. század végén emelt Szent Pál-kápolnában helyezték el.³⁵ (1–2. kép)

Elsősorban az ereklyének köszönhető anyagi és szellemi gyarapodás ösztönözhetette a rend generálisát arra, hogy a rend nevében II. Lajos királytól az ereklye még hiányzó fejének megszerzését kérje. A szent fejét ugyanis 1355-ben a nagy ereklyegyűjtő IV. Károly Rómából Csehországba vitette, és a prágai királyi várban helyezte el. II. Lajos 1522-ben Prágában járva kérte a cseh főuraktól az ereklyét, de azok nem akarták átengedni neki. Erre II. Lajos személyesen ment el Karlstein várába, hogy az ott őrzött ereklyék közül maga válassza ki Szent Pál fejét. Ez csak csellel, egy cseh pap árulása révén sikerült neki.³⁶ A fejereklye translatiójáról a magyar és a cseh pálos történetírók egyaránt megemlékeznek.³⁷ A huszita kézben is megfordult, hajától és szakállától megfosztott fej 1523 pünkösdjén érkezett Budára, ahol a városkapunál II. Lajos és felesége várta. Az ereklyét Simon zágrábi püspök adta át az akkor éppen általános káptalani gyűlésen részt vevő szerzeteseknek, akik azt pünkösd másnapján ünnepélyes menetben a szentlőrinci kolos-

1. Remete Szent Pál mennybevitelle. Az ereklyét tartalmazó vörösmárvány síremlék töredéke a múlt századi ásatások során került elő.

2. Az Atyaisten (mások szerint Nagy Lajos király) alakja az ereklyét tartalmazó vörösmárvány síremlékről.

torba vitték.³⁸ Amikor az újra egyesített ereklyét 1526-ban a mohácsi csata után a Budáig vonuló török elől elmenekítették, Szapolyai János trencsényi várában helyezték biztonságba. A barokk hagyomány nyomán a kutatás sokáig úgy tudta, hogy az ereklye a vár leégésekor föltehetően elpusztult, s ezzel végleg nyoma veszett.³⁹ A rend egyik barokk kori történetírójától azonban megtudjuk, hogy amikor I. Ferdinánd és Szapolyai János között kenyértörtésre került sor, az ereklye Alamizsnás Szent János és Szent László király ereklyéivel együtt előbb a máriavölgyi, majd onnan a bécsújhelyi pálos kolostorba került.⁴⁰

Remete Szent Pál ereklyéjének Budaszentlőrincre történt áthozatala után a kolostor nemcsak a pálos rend, hanem az egész ország egyik legjelentősebb vallási központja lett. Erről tanúskodnak az ereklyénél történt csodák, mirákulumok följegyzései. A vizsgálat során fölhasznált, a mirákulumirodalom különböző hagyományozódási formáját mutató források a megjelenés, illetve a keletkezés időrendjében a következők:

1. Valentinus de Hungaria (Hadnagy Bálint)⁴¹: Vita divi Pauli... (Venetia 1511.)⁴² Az életrajz előszava szerint Frater Valentinus a budaszentlőrinci kolostor hitszónokaként 1507-ben kapta a megbízást, hogy hiteles formában írja meg Remete Szent Pál életét. Ezzel a nyomtatott mirákulumos könyvek között európai viszonylatban is az elsők közé számító művel a pálos rend felfogásától eltérő egyéb munkákat kívánták ellensúlyozni.⁴³ A könyv a Miraculla eiusdem Beati Pauli című negyedik részben a 11/a–23/b folion 82 fejezetben 88 mirákulum leírását tartalmazza. A leírások nem időrendben követik egymást, sőt több esetről még az évszámot sem tüntette föl a szerző. Hadnagy Bálint nem nevezi meg fölhasznált forrásait, ezért csak a 68 évszámmal jelölt eset időrendbe állítása után következtethetünk arra, hogyan szerkesztette össze a csodajegyzéket. A legkorábbi, 1422-es eset nagyon röviden, mindössze egy mondatban szerepel, mivel a szerző valószínűleg a szóbeli hagyományból értesült róla, s csak a korai évszám ösztönözhetette arra, hogy megemlítsen.⁴⁴ A jegyzék elején öt részletesebben fennmaradt, nagy

jelentőségűnek tartott eset leírása olvasható.⁴⁵ Ezután 1465-től 1472-ig 52 eset következik időrendben egymás után az év, hónap és nap pontos megjelölésével. Ez arra utal, hogy Hadnagy Bálint ezeket a leírásokat a kegyhelyen ekkor már részletesen vezetett írásos följegyzésekből, jegyzőkönyvekből vette át.⁴⁶ Ugyancsak másolhatta az 1487-es eset részletes körülményeit.⁴⁷ 1490-ben Hadnagy Bálint a kolostorban tartózkodott, így az ekkor történt és általa felsorolt 10 esetnek szemtanúja lehetett.⁴⁸ Két 1500-ból való⁴⁹ és hét föltehetően ugyanebből az időből származó⁵⁰ leírás oklevél formát őriz, s ebből következtethetünk arra, hogy hivatalos forrásból merítette őket: négyet a betegek írásos tanúságtétele,⁵¹ ötöt pedig a szerzetesek leírása alapján.⁵² 1505-ben magának Hadnagy Bálintnak tettek vallomást.⁵³ (3–4. kép)

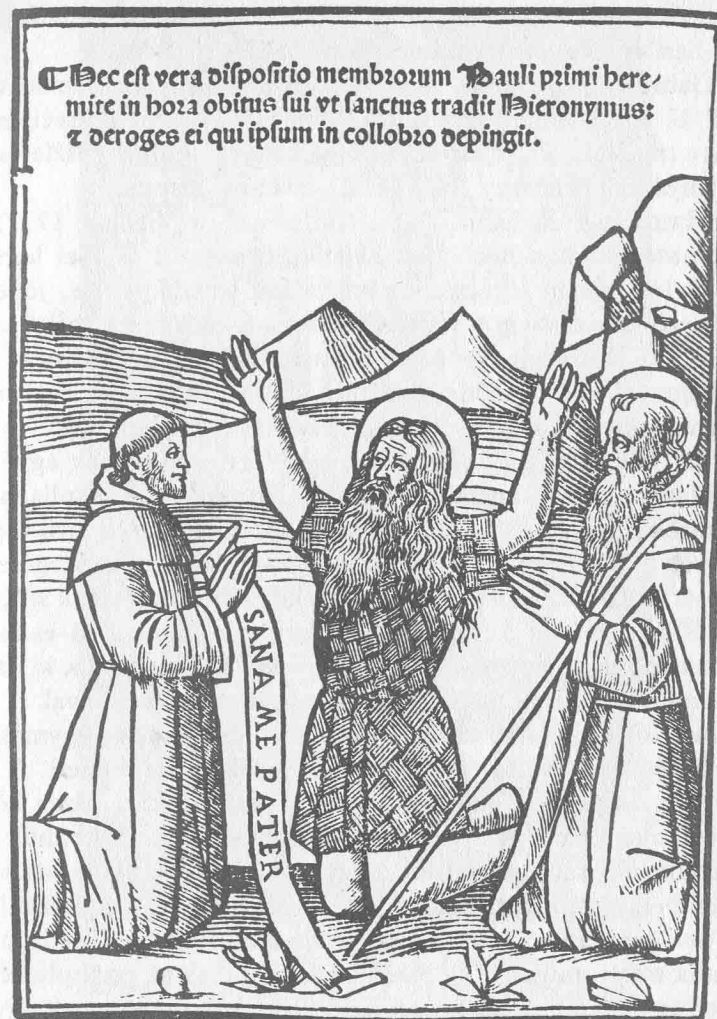
2. Gyöngyösi Gergely: Vitae fratrum heremitarum... (1525)⁵⁴ című rendtörténeti munkájának 88. fejezete két miraculum leírását tartalmazza. Gyöngyösi nagyon ritkán használja a *mirákulum* kifejezést, föltehetően azért, mert kritikus és pontos rendtörténeti munkát akart írni, s arra hivatkozik, hogy a csodákat másutt már amúgy is följegyezték. A leírásoknál nem tünteti föl külön a fölhasznált forrásokat, de jól ismerhette a szóbeli hagyományt, az írásos följegyzéseket, valamint Hadnagy Bálint munkáit is.

3. Az Érdy-kódex (1526) A remete Szent Pál teteminek kihozataláról szóló prédikációvázlatban két csoda leírását tartalmazza.⁵⁵ Ezek forrását nem nevezi meg, de utal közismertségükre. A Karthauzi Névtelen a lejegyzett mirákulumokkal elsősorban a translatio fontosságát akarta hangsúlyozni, ezért nem tért ki rájuk részletesen.

4. Andreas Eggerer: Fragmen panis corvi protoeremitici... (Viennae 1663) című rendtörténeti kompilációjában forrásainak pontos megjelölése után 22 eset kivonatos ismertetését adja.⁵⁶ A rövid leírások mindig közlik a csoda megtörténésének legfontosabb körülményeit. Eggerer reprezentatív válogatást ad: a csodákat a fogadalom alapjául szolgáló indítékok szerint, tematikus rendben csoportosítja. Az egyes csoportokon belül nem követ időrendet. Külön

3. Páncélos vitézt ábrázoló fametszet Valentinus de Hungaria: Vita divi Pauli... (Venetia, 1511) c. munkájából a mű 4. számozott levele után, Szent Pál életrajza és translatiójának leírása között.

4. Remete Szent Pál halálát ábrázoló fametszet a Vita divi Pauli... c. munkából (a páncélos vitézt ábrázoló metszetlap b oldala).

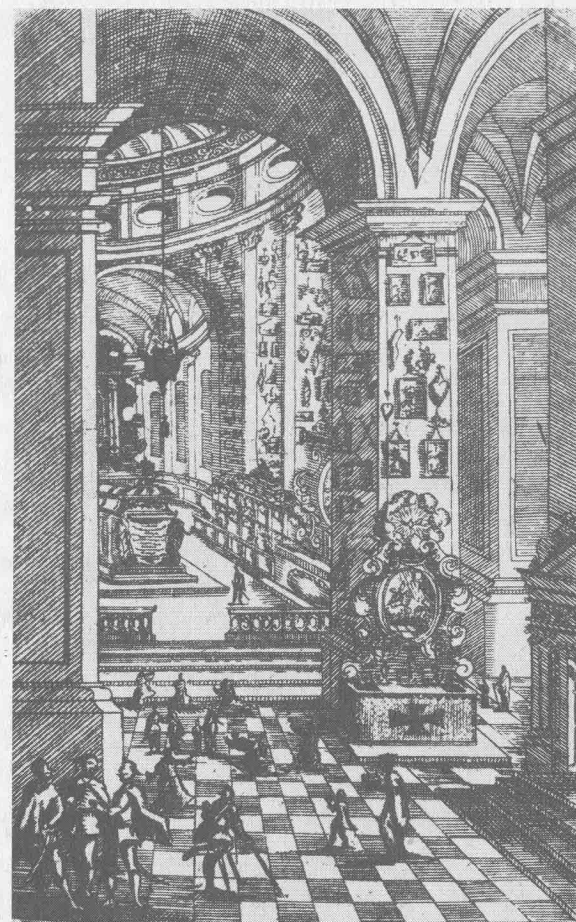
helyen és nagy részletességgel írja le a siklósi várnagy föltámadását 1422-ben és a fejereklye áthozatalánál történt csodát.⁵⁷

5. Gabriel Christolovez: Breve notitia della translatione del corpo di S. Paulo primo eremito (Roma 1702) című művében az ereklye translációjához kapcsolva egyetlen mirákulum részletes leírását nyújtja, Hadnagy Bálint 1507-es műve alapján.⁵⁸

6. Matthias Fuhrmann: Decus solitudinis... (Viennae 1732) című rendtörténeti munkájában 31 fejezetre osztva 32 eset leírását közli.⁵⁹ Fuhrmann Eggererhez hasonlóan rövid, pontos, jóllehet részletesebb leírásokra törekszik, és ő is a fogadalom alapjául szolgáló indítékok szerint csoportosít. Munkájához fölhasználta az írásos följegyzéseket, Hadnagy Bálint 1507-es munkáját, valamint ismerte és kivonatolta Gyöngyösi kéziratát is.⁶⁰ (5–6. kép)

A hat különböző időben keletkezett forrás adatainak együttes vizsgálatát tartalmi kapcsolatukon kívül egyrészt az indokolja, hogy a források kritikai összevetése lehetőséget ad a köztük lévő összefüggések tisztázására. Másrészt a források több ponton kiegészítik egymást, s így több adat teljesebb értékeléséhez nyújtanak segítséget.⁶¹ Kiindulási alapként általában Hadnagy Bálint 1511-es munkájának leírásait vesszük, s szükség esetén ezt egészítjük ki az itt nem említett, de más forrásokban felsorolt esetek példáival. A felhasznált forrásoknak a csodaleírásokból kihámozható egymáshoz való föltételezett viszonyát az 1. sz. melléklet szemlélteti. A hat forrás összesítve 102 önálló eset leírását tartalmazza. Ezek közül azonban négy nem az ereklyéhez kapcsolódik, nincs bennük szó fogadalomról, zarándoklatról, s így nem is nevezhetők szűkebb értelemben vett mirákulumnak.⁶² Itt a szerzők felváltva használják, a *mirum*, *miraculum*, *exemplum* kifejezéseket. Kifejezett pedagógiai célzatuk miatt, műfajuk alapján közelebb állnak az exemplumhoz, a legendaszerű elbeszéléshez. A példaanyagban szerepelnek ugyan, de a számszerű vizsgálatokban így csak 98 eset adatait tudjuk értékelni.⁶³ A források eseteinek összevetését táblázatban közöljük (2. sz. melléklet).

A mirákulum mint műfaj nehezen határozható meg az ezzel a

*Paulus in cellis S. Laurentii insignibus a
Deo Miraculis glorificatur.
In dem Gottes-Haus bey St. Laurentz leuchtet Paulus
mit herrlichen Wundern.*

5. Remete Szent Pál síremléke a budaszentlőrinci kolostortemplomban, előtérben a zarándokokkal, a falakon körben a fogadalmi ajándékok. Rézmetset Matthias Fuhrmann: Decus solitudinis... (Viennae 1732) c. művéből a 184–185. oldal között.

6. Remete Szent Pál megdicsőülése. A címlappal szemkötti rézmetszet Orosz Ferenc (ford.): Egyedülvalóságnak ékessége... (Nagyszombat, 1754) c. munkájából.

szóval jelölt, valójában nagyon is különböző leírások sokféle tartalmi és formai jellemzői alapján. Sokszor más, vele határos és kölcsönhatásban álló, s lényegében ugyanazt a szellemi magatartást kifejező műfajokkal mosódik egybe (legenda, exemplum), s így az ezektől történő elhatárolása is újabb nehézségbe ütközik. Bár a hat forrás más-más összefüggésben tartalmazza a mirákulumok leírásait, a nekik szánt szerep nagyjából mindenütt egyforma. Ezért az egyetlen lehetséges megközelítési módnak a strukturális-funkcionális összetevőket szem előtt tartó vizsgálat látszik.

A mirákulumnak a legendával történő összehasonlításából kitűnik, hogy míg a legendában exemplumszerű cselekvésről, a mirákulumban exemplumszerű történésről van szó elsősorban.⁶⁴ A legendában a csoda csak egy elem a sok más összetevő között, a mirákulumban a csoda áll a középpontban. A legenda figyelme az ábrázolt szentre irányul, aki csodát tesz, a mirákulum középpontjában a segítségben részesített ismeretlen ember áll, akivel a csoda történik. A legendában a csoda feladata a természetfölötti hatalom erejének szemléltetése, a mirákulumban a természetfölötti beavatkozás valódi hatásáról van szó. A legendában az ábrázolt szent példakép jellege domborodik ki, a mirákulumok a szent segítő, közbenjáró szerepét hangsúlyozzák. Míg a legenda időfelfogását egy tartós állapot, állandóság jellemzi, a mirákulumban az idő jelentős változásokat hoz, itt az események folyamat jellege a döntő. Az igazságtartalom bizonyítása érdekében a legenda rendszerint a hagyomány tekintélyére támaszkodik, a mirákulum a történeti hűséget helyezi előtérbe. Míg a legenda mintegy kiemeli a hallgatót az evilági érdekek köréből, s kifejezetten a közösség felé irányul, a mirákulum közönsége a hétköznapi dolgok között él, itt elsősorban az egyén a megszólított. A mirákulum egyik fontos funkciója így a hétköznapi és a szakrális szféra, az egyéni és a közösségi dolgok közötti távolság áthidalása. Ennek a távolságnak a tudata, áthidalásának szándéka tehát jól mutatja a mirákulum funkcióját, a távolság felfogásának és áthidalásának módja pedig alkalmas egy kor vallásosságának jellemzésére.

A hat forrás eseteinek összesítéséből világossá válik, hogy a leírások nagyjából azonos felépítést, előre meghatározott sémát követnek.⁶⁵ Egy teljes leírásban az eset időpontjának, a szereplők nevének, társadalmi állapotának és származási helyének ismertetése után sor kerül a szükséghelyzet körülményeinek bemutatására. Ezt követi a fogadalomtétel közvetlen okának megjelölése, majd a kegyhelyhez fordulás módjának és körülményeinek a leírása. Ezután megismerjük a fogadalom tárgyát, teljesítésének módját, az adományok jellegét, a természetfölötti segítség hatását a fogadalomtevőre. Végül általában utalás történik az eset kihirdetésére, másokkal történő közlésére, promulgációjára is. Példaként a következő rövid leírást idézzük: Ugyanebben az időben (1490) Simon és Júdás ünnepének vigiliáján egy László nevű földműves Karas faluból jött, és hittel elmondta, hogy régóta süket volt annyira, hogy ha a harangtoronyban volt is, csak egészen halkán hallotta a harangszót. Ezután Szent Pálhoz fohászkodott, és útra kelt. Az úton korábbi egészségét visszanyerte, s ha más süketekkel találkozott, rövid időre megállította őket Isten dicsőítésére.⁶⁶

A mirákulum műfaji tulajdonságaiból, a neki szánt szerepből következik, hogy igényt tartott a hitelességre. Igazolása a leírásokban többféleképpen történik:

1. Hivatkozás a hagyományra: ahogy az emlékezet megőrizte, úgy történt;⁶⁷ 1422-ben Siklóson Zsigmond császár és magyar király idejében történt a csoda, ami ebben az időben az egész országban elterjedt.⁶⁸

2. A leírónak magának mondták el a történetet: nekem a tény elmondta, tanúvallomást tett;⁶⁹ a történetet nekem és a szerzeteseknek elmondta;⁷⁰ a szemünkkel világosan láttuk.⁷¹

3. Az eset tanúinak megnevezése: akkor nagy csödület támadt;⁷² valamely özvegyasszony két unokájával jött, akik nagyanyjukkal együtt hittel tanúságot tettek az igazságról;⁷³ a történeteket a szerzetesekkel közölték;⁷⁴ az apjával együtt elhozott Szent Pál sírjához egy viaszképet.⁷⁵

4. Utalás az eset írásban történt rögzítésére: mind a négy fent

említett helyen saját kezű írását a falra függesztette;⁷⁶ az esetet kézírással kivonatolta;⁷⁷ ezt a történetet az ő kéziratából kivonatoltuk.⁷⁸

5. Hadnagy Bálint több alkalommal a jegyzőkönyv formában hátrahagyott tanúsító iratot közli: minden Krisztusban hívővel tudatjuk a jelen oklevél tartalmát;⁷⁹ ezt a lapot saját keze írásával a kápolnában téglához kötötte;⁸⁰ jelentés tételik minden Krisztusban hívő kicsinek és nagynak.⁸¹

6. Utalás az élő beszédre, az esetnek egyes szám első személyben történt elmondására. Itt nem a csoda leírója, hanem maga a cselekvő személy szól az olvasóhoz, akivel a csoda történt: bizonyos János nevű pap elkezdte mondani: őrző atya, adjatok hálát Istennek;⁸² valamely nemes köszöntötte őket és így szólt hozzájuk: látjátok-e legszigorúbb atyák ezt az asszonyt.⁸³

7. A kegyhely szerzetesei vizsgálatot tartottak az ügyben: az említett szerzetesek a dolog igazságát kikutatván a csodát hűségesen följegyezték az évkönyvekbe;⁸⁴ a szent atya koporsójának őrzője, István atya látta és kezével tapasztalta, és látva és tapasztalva írásban hagyta.⁸⁵

Ezekben az esetekben tehát a mirákulumok igazolása a jegyzőkönyvszerű forma, a hitelesség kritériumainak tudatos hangsúlyozásával történt. De van néhány olyan leírás is, amit nehezen lehetne pusztán formai szempontok alapján megközelíteni: ezek a mirákulumelbeszélések. Ezek a leírások nem mindig követik pontosan a mirákulumok hagyományos szerkezetét. Itt legtöbbször magában az ábrázolásban, az események lehetőség szerint tárgyilagos leírásában, a csoda előtörténetének, lefolyásának, különleges körülményeinek részletezésében rejlik az igazoló szándék. Hogy milyen meggyőző erővel tudták előadni ezeket, bizonyítja a következő történet:

1422-ben Zsigmond császár és magyar király idejében Siklóson történt az a csoda, ami ebben az időben az egész országban elterjedt. Az említett Siklós várában valamely László nevű magyar nemzetiségű nemes volt a várnagy, aki hitében még sokkal neme-

sebb volt. Ő ezért különféle kegyes cselekedeteiben különleges hitet mutatott, és egész reménységét Szent Pál első remetébe vetette. Az ő kedvéért, az ő neve alatt vitézkedő távoli és közeli összes szerzeteseket ápolta és táplálta, a szükséges dolgokkal megadományozta őket, és mintegy atyai gondot viselt javaikra. A támadóktól és bajkeverőktől nagy gonddal megvédte őket, s ezért a konfraternitás érdemét elnyerte. Amikor pedig betegségbe esett, a rend egyik szerzetesét magához hívatta, hogy bűnbánatot tartson, és a legszenrebb oltáriszentséget magához vegye. Javairól a szerzetesnek és más hivatalos embereknek végrendeletet tett. Így fordult az ottlávókhoz: „Kedveseim, miután a lelkem elhagyja a testemet, holttestemet vigyétek a remete szerzetesek bajcsi kolostorába, hogy ott eltemessék, mert ezek a szerzetesek kedvesek nekem. Halálom után sem akarok elválni tőlük.” Ilyen és hasonló szavak között haldokolni kezdett. Istennek és Szent Pál első remetének ajánlotta magát, és lelke elszállt. Minden jelenlevő, de főleg az övéi nagyon sírtak. Eközben megtörtént a halotti előkészület. Holttestét nagy pompával és illő kísérettel a temetés helyére vitték. Ott a szokás szerint az éneklők körülvették. Koporsóját a mindkét nembeli sokaság körülállta. Elsíratták a barátok és a házbeliek, a nemesek és a nemtelenek. Az egyházi ceremóniák után koporsóba tették, és rá akarták tenni a követ. És íme, a halott hirtelen felült. Ezt látva mindenki nagyon megijedt, és kifutott a templomból. Nem maradt vele senki, csak egy Lukács nevű öreg atya, akit életének nagy érdeme és kiváló szentsége miatt mindenki szerencsésnek hívott. Sőt sokan boldognak és csodatevőnek mondták. – Őt Nosztrén temették el és teste épen maradt többekkel együtt, akikről boldog Kapisztrán János azt szokta mondani, hogy ha valaki szenteket kíván látni testben nyugodni, menjen el Nosztréra. – Tehát ez a Lukács atya a koporsó mellett térdet hajtvá aláztatatosan Istent és Szent Pál atyánkat kérlelte és azt mondta: „Élsz-e László fiam? Élsz? Te vagy-e valóban az a várnagy? Ha te vagy, jelentsd ki nekem és nyíltan mondd el, mi történt veled!”

És íme a halott álmélkodva, mintha mély álomból ébredt volna,

így válaszolt: „Ó atya, kérlek téged, hívd vissza azokat, akik elfutottak! Biztasd őket, hogy ne féljenek. Értsék meg Isten nagy dolgait, amelyeket méltó volt az isteni kegyelem a szent és dicsőséges Pál első remete érdemeiért bennem megmutatni.” Ekkor az öreg atyának a biztatására és intésére mindannyian visszatértek, jöllehet féltek. És az, aki halott volt, rekedt szóval így szólt hozzájuk: „Kedves testvérek és barátok, halljátok Isten igazságos ítéletét, ami rajtam, bűnösön betelt. Amikor az átkos betegség a lelkemet a testből kivonta, egy szempillantás alatt meg kellett jelennem a bíró előtt. És a sok ezer ezreknek előtte, akik a bírót körülállták, előhoztak egy könyvet, amiben minden tettem benne volt. Ezt a bíró átadta angyalainak, hogy felolvassák azért, hogy a jótetteimért megjutalmazzanak. Ők kihirdették a rosszaságomat, ami olyan sok volt, mint a tenger homokja, amit ifjúságomtól kezdve szívvel, szájjal és tettel elkövettem, és amelyek miatt nem tartottam megfelelő bűnbánatot. Nagyon kevés jócselekedetem volt, sőt, hogy az igazat mondjam, az imádságaim közül nem volt több, mint egy fél Miatyánk, amit halálos bűn nélkül imádkoztam. Ekkor félelem és reszketés fogott el, különösen azért, mert láttam a tisztátalan lelkeket. Semmi másban nem volt vigaszom, csak a rend szerzeteseinek imádságában, és az ő boldog Páljuknak az érdemében bízam a legjobban. Amikor a várakozásban már kétségbe estem volna, íme távolról egy nagyon öreg embert láttam, hófehéren, jobb kezében a remeték botjával sietett a segítségemre. A bíró előtt szerzeteseinek sokaságával leborult imádni őt, és azt mondta: »Igaz bíró, a teljes kegyelemnek és igazságnak atyja és ura, akinek mindig joga van könyörölni és megbocsátani, emlékezz, hogy irgalmad fölülmúlja az ítéletet. Te ugyanis nem akarod a bűnös halálát, hanem azt, hogy megtérjen és éljen. Térjen vissza ez a lélek a testébe azért, hogy életét megjavítsa és bűnbánatot tartson, hogy a te csodálatos dolgaidat mindenkinek elmondja.« Esedezése után Isten azonnal meghallgatta szentjének kérését, és engem az ő könyörgésére feltámasztott. Harminc napot adott nekem bűnbánat tartására. És az én bizonyosságtételemnak a jele az, hogy az én kicsi fiam ma meghall!”

Még több más dolgot is mondott Zsigmond királyról és az ő uráról, Garay Miklósról, ahogyan ezt neki kijelentették. Ezt hallotta a nép, és dicséretet énekelt Istennek, dicsérte az irgalmasság atyját. Ezután mindenki hazatért. A várnagy a monostorban maradt, hogy szigorú életet éljen. Ez alatt a harminc nap alatt senki sem látta őt nevetni, enni, inni, vagy aludni, hanem csak mindig imádkozni. Térden állva ment elénk, minden szerzetesnek megcsókolta a kezét, és azt mondta: "Hálát adok Istenemnek, mert Szent Pál érdemeiért és a ti imádságaitokért méltóztatott a lelkemet a pokol mélyéről kiszabadítani és a testemnek visszaadni, hogy bűnbánatot tarthassak." Amikor így letelt a harminc nap, a szentségekkel megfelelően megerősítve elnyugodott az Úrban, aki e dolog miatt sokaknak üdvösséget adott.⁸⁶

Az ilyen mirákulumelbeszélések mindenekelőtt az irodalomtörténet érdeklődésére tarthatnak számot, mivel meglepő bennük az ábrázolásmód szemléletessége, a kifejezés közvetlen ereje és gazdagsága, amivel a szerző előadja mondanivalóját.⁸⁷ Sokszor megfigyelhető az elbeszélő személy nézőpontjának változtatása, az átváltás egy külső esemény ábrázolásából a hős belső lelkiállapotának jellemzésébe. Nemegyszer maga az elbeszélő lép előtérbe; ilyenkor személytelen magatartása feloldódik, mintegy részt vesz az események alakulásában, a hős sorsában, s ugyanakkor reflektálni is képes az eseményekre. De érzékelni lehet a gyakorlott prédikációs stílus és más, kortárs irodalmi áramlatok és műfajok hatását is. Ezeknek a kérdéseknek a részletes tárgyalása azonban meghaladná a dolgozat kereteit.⁸⁸

A leírásokban nagy gazdagságát találjuk az ugyancsak a mirákulumok igazolását szolgáló különböző formuláknak, az egyes elbeszéléseket át- meg átszövő toposzoknak. Ezek közül a legősibb a csodák végtelen sokaságának a hangsúlyozása: még számtalan más csoda is volt a kápolna kövein odafüggesztve, de mindet nem lehetett összegyűjteni;⁸⁹ P. Valentinus mondja, hogy még sok csoda van a kápolna falára függesztve, amik kezdettől fogva történtek, de csak Isten tartja számon ezeket.⁹⁰ Számos esetben a csoda azonnal

a fogadalomtétel után, hirtelen történik; a másfél órája holtan fekvő azonnal felállt;⁹¹ fogadalmat tett, és azonnal meggyógyult;⁹² a szülei fogadalmat tettek gyermekükért, aki a felajánlás után azonnal meggyógyult;⁹³ a gyermek anyja karjából a földre ugrott, és saját lábára állt;⁹⁴ a szeme vak volt, a lába fájt, fogadalmat tett, a lába azonnal meggyógyult, és a szeme megvilágosult;⁹⁵ amikor a foglyok közös tanácskozásban megfogadták, hogy meglátogatják Szent Pál ereklyét, ezt megtéve azonnal könnyen megszabadultak a bilincstől;⁹⁶ csodálatosképpen és könnyőreletesen azonnal kiszabadultak.⁹⁷

Más alkalommal a segítség nem azonnal érkezik, itt éppen a gyógyulás folyamatosságán, fokozatosságán van a hangsúly: fohászkodás után azonnal jobban érezte magát, majd a fogadalom elmondása után teljesen meggyógyult;⁹⁸ abban a pillanatban, amikor a fogadalom szavait kimondtam, eltűnt a fájdalom, és eltört lábam csontjára tudtam állni, két botra támaszkodva tudtam menni, akkor az igaz Isten egészséget adott;⁹⁹ amikor ezt a fogadalmat tettem, azonnal könnyebben éreztem magam, és amikor útra keltem, visszanyertem a beszélőképességemet;¹⁰⁰ a fogadalom elmondása után azonnal jobban éreztem magam, és örömmel azonnal útra keltem, és az első napon fél mérföldet tettem, a következő napon két mérföldet, majd az ereklyénél teljesen meggyógyultam;¹⁰¹ fogadalmat tett, azonnal könnyebben érezte magát és amikor eljött ide, teljesen meggyógyult;¹⁰² testének minden tagja elkezdett érzékelni, egyre élénkebb lett, egész egészségét kezdte visszanyerni, majd amikor az éj közepe eljött, saját erejéből felkelt az ágyból és kiment a házból, ekkor már teljesen egészséges volt.¹⁰³

Ritkábban előforduló toposz az orvosi segítség és az orvosságok hiábavaló alkalmazásának említése: már sokféle orvosságot adtak neki, hogy gyógyítsa magát, de semmi nem használt;¹⁰⁴ kisebb orvosok próbálták gyógyítani;¹⁰⁵ semmiféle gyógyító erő nem tudott engem meggyógyítani.¹⁰⁶

A csoda váratlan bekövetkezését, paradoxonát emelik ki azok a megjegyzések, amelyek szerint már a halál előjelei mutatkoztak vagy pedig már megtették a temetés előkészületeit. Ezek a formulák

elsősorban az eset reménytelenségének szemléltetését szolgálják, s csak óvatosan következtethetünk belőlük országszerte elterjedt halotti szokásokra: a testet vászonba tekerték, és a kocsi hátsó részébe tették. Anyja nagy siránkozással panaszkodott, s így a gyermekkel két mérföldet tettek meg, hogy az említett gyereket a falujuk temetőjében eltemessék;¹⁰⁷ a gyermek halálra vált;¹⁰⁸ a lány már másfél órája holtan feküdt;¹⁰⁹ kezében meggyújtották a gyertyáját, a halál közeledett és agonizált;¹¹⁰ már agonizált;¹¹¹ már el akarták temetni a Szent Mihály-egyházban;¹¹² már a halálát érezte;¹¹³ amikor a nap már lement, vecsernyekor, nem tudták megmondani, hogy él-e vagy meghalt.¹¹⁴

A baj súlyosságára utaló, a betegséget részletező megjegyzések is a csoda rendkívüliségét hangsúlyozzák: az ereje elhagyta, és a következő bajai voltak: nem tudott felkelni az ágyból, nem tudott megfordulni, nem tudott sem enni, sem inni, a belseje hosszasan fájt;¹¹⁵ végül a betegségtől megnémultam;¹¹⁶ amikor lelke fogsága miatt szerencsétlenségét átgondolta;¹¹⁷ betegségbe esett, ezért a házból az egyházba mások vezették el;¹¹⁸ hét héten át semmit nem evett, és ezért minden testrészében meggyöngült, a csontjai a bőrén át látszottak;¹¹⁹ fájt a szeme és majdnem megvakult;¹²⁰ sem a fogoly anyjának kegyes kérései, sem pedig a becsületes emberek közbenjárása nem tudta kiszabadítani a börtönből;¹²¹ borzalmas betegségbe esett: három hétig és még tovább nem tudott enni vagy inni, és ha valaki erőszakkal akarta megetetni, azonnal kijött belőle. Ezenkívül aludni sem tudott: ha erővel lecsukta a szemét és aludni akart, különböző lelkek kínozták. Összevissza kiabált, nem tudta, éjjel van-e vagy nappal, és már bolond volt. Gyakran fölugrott és elfutott.¹²²

A baj nagyságát emeli ki a betegség időtartamának megjelölése, ahol leggyakrabban a bűvös számokkal találkozhatunk: kilenc hónapig beteg;¹²³ kilenc hónapig volt az így;¹²⁴ három hónapig;¹²⁵ születésétől kezdve;¹²⁶ egy hónapon át;¹²⁷ három éven át;¹²⁸ hét hónapig;¹²⁹ hét héten át.¹³⁰ A bajba jutott környezetének magatartása ugyancsak bizonyító erejű: már a halálán volt, a szomszédja

segítette;¹³¹ ha a házbeliek nem viselik gondját, és nem őrzik gondosan, nem tudni, mi lett volna vele;¹³² egy barátja részvétellel meglátogatta.¹³³

Az események rendkívüli voltát húzzák alá azok a megjegyzések, amelyek a fogságba esettek kiszabadulásakor megemlítik; hogy az örök álomba merültek: nagy félelem fogta el, mert látta, hogy mindkét őrzője elaludt. Ekkor érezte, hogy két keze nincs többé vasban.¹³⁴ A törökök elaludtak a tábor körül, és kiszabadultak.¹³⁵ A csoda hitelességét támasztja alá végül annak megállapítása, hogy a beteg most is jól van, gyógyulása tartósnak bizonyult: ez a gyerek most is egészséges;¹³⁶ egészségének jele teljes;¹³⁷ az örök évek múlva is felismerték őt.¹³⁸

A leírások stílusán a biblikus és liturgikus dikció hatása, valamint a teológiai gondolkodás nyomai figyelhetők meg a leggyakrabban. Ez abból fakad, hogy a szerzők szándéka szerint a leírt történet túlmutat önmagán, s természetfölötti vonatkozásától kapja meg igazi jelentését. Az ábrázolásmód ezért már egy világnézeti modellt is magába foglal, amely alapvetően befolyásolja a mirákulumleírások pasztorációs meggondolások, didaktikus elképzelések által meghatározott funkcióját. A vallásos elragadtatás nyomai fedezhetők fel a következő példákban: Ő, emberek, segítetek ezekben az anyai fájdalmakban, ugyanis szelid gyermekem, egyetlen örömöm a folyó örvényébe veszett. Szemét az égre emelte, kezét a csillagok felé fordította, anyai könnyeket öntött és könnyörögni kezdett.¹³⁹ Mindenható és irgalmas Isten, dicsőséges Szűz Mária és legszentebb Pál, én méltatlan bűnös könyörgök és kérlek, hogy ennek a gyermeknek a lelke térjen vissza belsejébe.¹⁴⁰

A leírások rendszerint nagy súlyt helyeznek a bajbajutás előzményeinek részletes ismertetésére. Bár a szövegeket itt is meghatározzák az ábrázolásbeli formulák, mégis megfigyelhető a törekvés a környezet realista megragadására. Megtudjuk például, hogy Körtvélyesről több laikus feleségükkel és gyerekükkel együtt Bátára zarándokolt, hogy az úr vérének ereklyéjét megtekintsék és tiszteljék. Amikor Bátáról hazafelé jöttek, egy ötéves gyermek, aki velük

volt, megbetegedett.¹⁴¹ Egy másik alkalommal a Zemplén megyei Karus possessióban, ami a Tisza folyó partján van, a gyerekek ennek a folyónak a gyenge jegén játszottak, s egy nyolcéves gyermek nem félt a bizonytalan jégtől, és az beszakadt.¹⁴² A tiszteletré méltó ősz pécsváradi György pap elmondta, hogy azon a bizonyos napon, Pécsváradon, amikor a becsületes papok gyülekezetével együtt ételt vett magához, elesett a konventben.¹⁴³

Más alkalommal éppen a toposzokat, formulákat kerülő, a szabályostól eltérő leírások mutatják a nagyobb valóság-hűséget. Az alábbi zsánerjelenet az ünnep és a hétköznapi atmoszférájának érzékelésével jó példa a mindennapi élet szemléletes ábrázolására: A gyermek anyja – Szent Pálnak híve – Budára vitte őt az ereklyéhez a gyermek étvágyának helyreállításáért. Akkor éppen délidő volt és a kápolna be volt zárva, mert a szent ereklyét őrző szerzetesek déli pihenőt tartottak. Ezért ez az asszony a gyermekkel a felső házba ment a konyhába egy istenfélő asszonyhoz, aki a szerzeteseknek dolgozott. Elmondta neki a gyermek gyengeségét, és előadta a kívánságát. Erre a jámbor asszony felköltötte a Szent Pált őrző szerzeteseket.¹⁴⁴

Általános szabály, hogy minél közelebb áll a tudósítás a fogadalmat tevő elbeszéléséhez, annál részletesebben ábrázolják a szükség-helyzet körülményeit és megoldódásának részleteit. A személyes elbeszélés alapján készült leírásokban utalásokat találni a beszédre, s a mondanivalót a latin szövegen is átütő egyéni jellegzetességek színezik: több éven át vak volt úgy, hogy a órákat sem tudta mondani és istentiszteletet sem tudott végezni.¹⁴⁵ Az esetek elmondása alkalmával készített följegyzések alapján később kidolgozott szövegek jobban a lényegre irányulnak, emelkedettségüket nemegyszer különböző stilisztikai eszközök fokozzák: Lőrinc fogadalmat tett Szent Pálhoz fordulva, mondván Istennek és a legboldogabb Pálnak, ha az ő érdemeért meggyógyul az isteni kegyelem által, lelke tunyasága nélkül meglátogatja az ő legszentebb ereklyéit. Csodálatos Isten az ő szentjeiben és valóban dicsőséges.¹⁴⁶ Ebben a leírásban világosan felismerhető a törekvés a valláspedagógiai szempontok érvényesítésére.

A segítségül hívott szenthez fűződő személyes viszonyt tükrözi a következő zsoltárparafrázissal gazdagított részlet: Ó, Szent Pál, tudom, hogy Isten mindent megtehet és ezért a te legnagyobb és legjobb érdemedért kérlek hát, add vissza egyszülöttem lelkét, akit a sápadt halál elvett tőlem, add vissza, kérlek erős hittel, meglátogatom a legszentségeiből ereklyéidet, add vissza nekem az elsodor-tat: sokan vannak, akik éjjel még épek és a következő napon az óceán fogadja be őket.¹⁴⁷ Az epikus megjelenítés szándéka nyilvánul meg a következő sorokban: Itt élt egy Bálint nevű ember, aki úgy 16 éves volt. Az egyik éjszaka, másodmagával a szomszédos faluba ment borért, és visszatértekor a Megváltó képét látta az úton maga előtt. Térdet hajtott és hittel telve imádkozott. A megkezdett utat folytatva – amint vélte – különféle formájú démonok jöttek vele szemben és fölötte viaskodtak. Nagyon megijedt, Istenhez fohász-kodott és a kardjával – ami mellette volt – elkezdett feljűk vagdal-kozni. De úgy látszott, hogy azok legyőzik, és ezért keresztet vetett, Isten oltalmába ajánlotta magát, és a démonok minden képe eltűnt, és a borral együtt hazament.¹⁴⁸ Az erkölcsi tanulság levonásában segíti az olvasót a következő befejező formula: Ezért kedves testvé-rek, a nehéz betegségekben ezekhez a szentekhez kell folyamodni, mert az érdemeikért dicsőséges gyógyulás következik, mindörök-kön örökké ámen.¹⁴⁹

A miráculumleírások talán legizgalmasabb részét a fogadalom okát megnevező részletek alkotják. Most ezekből adunk válogatást. A fogadalmat tevők a leggyakrabban valamilyen betegsége-re hivatkoznak. A betegsége-re történő néhány általános utaláson kívül – megbetegedett;¹⁵⁰ halálosan beteg volt;¹⁵¹ nagyon beteg volt, hogy nem tudott felkelni¹⁵² – nemegyszer a baj részletes körülírásával, pontos diagnózisával is találkozunk, amely jól tükrözi a beteg való-di állapotát: a testem úgy volt beteg, hogy sem a jobb kezem, sem a lábam nem éreztem;¹⁵³ sánta;¹⁵⁴ összezsugorodott a lába;¹⁵⁵ vérfo-lyástól szenvedett és a lába béna volt;¹⁵⁶ kelés kínoztá őket.¹⁵⁷ Gyakori betegség az epilepszia: epilepsziás volt;¹⁵⁸ epilepsziában szenvedett.^{159–160} A következő szemléletes leírásban csak az eset

tüneteiből lehet következtetni az epilepsziára: a nyelvét állat módjára kiöltötte, véres tajtékot vetett, a kezét és a lábát összevissza hányta úgy, hogy még négy szerzetes is alig tudta megtartani.¹⁶¹ Számos esetben találkozunk a szembetegségek különféle körülírásával: vak volt;¹⁶² szeme fájdalma nagyon kínoztá;¹⁶³ fél éven át fájt a szeme, végül látása meggyengült;¹⁶⁴ a szeme beteg volt, végül mindkét szeme megvakult.¹⁶⁵ Már ritkábban fordul elő az elmebaj említése: együgyű;¹⁶⁶ több különböző formájú démon jött vele szemben;¹⁶⁷ démonok szállták meg.¹⁶⁸ A következő leírásból csak közvetve gondolhatunk az elmebajra: Lőrinc konverzus testvér együgyű volt. Néhány nap múlva egészséges értelemmel adott hálát Istennek, és a végső lélegzetig nem veszítette el a nyelvét.¹⁶⁹ Az elmebetegekkel szemben tanúsított korabeli magatartást illusztrálja az a leírás, amely szerint egy halálán lévő rossz szerzetest társai kérdeznek, hogy van. Nem látjátok – kérdezi – az ördögök sokaságát macskák formájában, akik meg akarnak enni és az egész ház tele van velük? A szerzetesek egy része térdre ereszkedik, mások Jézus-hoz és Máriához fohászkodnak segítségül, ismét mások a feszületet mutatják neki, a Megváltó sebét, vérért és halálát juttatván eszébe.¹⁷⁰ Itt jegyezzük meg, hogy ez az eset illusztrációval együtt egyedül Fuhrmann 18. századi művében szerepel. Ez a tény fényt vet az ördöghittel szemben való beállítottság változására, az ördöghit 18. századi fokozott elterjedésére: bár Fuhrmann Remete Szent Pál szerzetének krónikájára hivatkozik,¹⁷¹ amit az összes többi szerző is ismerhetett, akik azonban – mivel nem tartották „hitelesnek” az ördögről szóló tudósítást – kellő távolságot tartva az ilyen és más, rontással, varázslattal kapcsolatos esetekről, nem vették föl munkájukba.

Fertőzésekről, járványos betegségekről gyakran tesznek említést a források: valamely betegségbe esett, amit francvarnak hívnak;¹⁷² járványos betegség, amit francvarnak mondanak;¹⁷³ mérges férgek csípték meg a kezét és a lábát, a betegséget közönségesen francvarnak mondták;¹⁷⁴ a verbaj fájdalmai nagyon kínozták;¹⁷⁵ rühes és francvaros lett.¹⁷⁶ Megfelelő latin kifejezés híján néhány esetben

magyar nyelven írták le a betegség nevét: que vulgo hagymaaz dicitur;¹⁷⁷ quam vulgo feienagyfayadalm appellare.¹⁷⁸

Orvosi segítségre a beteg csak kivételes esetben számíthatott. Mátyás király csehek elleni hadának vezérét egy ütközetben nyílvesszővel megsebesítették, sebét az orvos szorosan bekötötte, de ez nem használt neki és annál jobban fájt.¹⁷⁹ Gyógyszer alkalmazására különleges példa az ereklye őrzőjének esete: keze és lába megfertőződött, erre hegyi kristályt tett Szent Pál koporsójára, közel a szent kezének föltételezett helyéhez, s ehhez érintette beteg végtagjait.¹⁸⁰

Meglepően gyakori azoknak az eseteknek a száma, amikor egy-két éves beteg gyermekért tesznek fogadalmat. Mivel ebben az időszakban nem volt általános szokás a gyermekek nem sokkal a születés után történő megkeresztelése, ezeknél a fogadalmaknál – a jelentős gyermekhalandóságon kívül – feltételezhetően közrejátszott a kereszteleetlenül elhalt gyermekek sorsáról (ti. elkárhoznak) alkotott vulgáris elképzelés is: az ötéves gyermek beteg lett;¹⁸¹ kicsi fia beteg lett;¹⁸² egyéves kisfiú vízbe esett;¹⁸³ egy pesti polgár egy év körüli gyermeke megbetegedett, egy hétig még az anyja emlőit sem fogadta el.¹⁸⁴

A mindennapi élet, a ház körüli munka is számos veszélyhelyzetet rejtett magában, és ezek a szerencsétlenségek is több alkalommal voltak a fogadalom kiváltó okai: már említettük azt az esetet, amikor a Zemplén megyei Karus faluban a Tisza folyó jegén játék közben az egyik gyerek a folyóba esett;¹⁸⁵ a budai Kezzy János – aki egyébként a rend konfrátora volt – egyetlen lánya leesett a lépcsőről, és nyakát szegte;¹⁸⁶ a váradi szűcs fia a Pece folyóba esett és a víz elsodorta.¹⁸⁷ Egyedülálló az az eset, amely szerint Benedek koppányi plébánost megmérgezték.¹⁸⁸

Az ütközben leselkedő veszélyek esetén is több alkalommal fordultak segítségért Szent Pálhoz: a somogyi Leperdről való Bálintot egy nemes ember elfogta és bilincessel nagyon megkínoztá, Péter fiát pedig útonállók fogták el, javait elrabolták és összekötözték.¹⁸⁹ A jogi esetek alkalmával tett fogadalmak az égi és a földi ítélet szembesítéséről tanúskodnak: két temesvári bírót a király előtt

bevádoltak, erre királyi parancsra bebörtönözték őket. Attól féltek, hogy a király megvakíttatja őket, ezért fogadalmat tettek, hogy addig nem térnek vissza, amíg az erekljét meg nem látogatták, és erre azonnal kiszabadultak.¹⁹⁰ Egy budai nemest büne miatt fogtak el, kezét bilincsbe verték, és halálíg tartó büntetést kapott.¹⁹¹ Ezután tett fogadalmat és megszabadult. Számos fogadalmat tettek a hadi események, háborúk során bekövetkezett szükséghelyzetekben: a Szántótelekről való Mihály elmondta, hogy a cseh király ellen hadakoztak és 12 emberrel együtt elfogták, bilincssel kegyetlenül megkínózták és pénzt akartak tőlük;¹⁹² a Gara melletti Szentmártonról való Nagy Mátyás Anna nevű özvegyét a kegyetlen törökök elfogták és Parodina városba hurcolták el;¹⁹³ amikor a törökök Temesvár környékét feldúlták, a mező közepén bekerítettek egy István nevű embert;¹⁹⁴ egy pétérvári ember az ellenség hadifoglya volt.¹⁹⁵

A leírások számos értékes kultúrtörténeti adalékot is tartalmaznak. Megtudjuk például, hogy 1490-ben belső zavargások miatt a pálosok az erekljét nem Budaszentlőrincen, hanem az egyik budai házban őrizték, és Orbán pápa ünnepén nagy ünnepélyességgel vitték vissza a kolostorba.¹⁹⁶ A kegyhely asylum-jellegét bizonyítja a következő eset: 1490-ben egy zágrábi polgár a lábán bilincsekkel a börtönből kiszabadulva a királyi úton Budától Szent Pálíg Istent és Szent Pált félve ment el, nehogy meglássák és elfogják. A kápolnában aztán a szerzetesek kiszabadították összebéklyózott lábát és szabadon elmehetett.¹⁹⁷ A török fogságba hurcolt rabok sorsáról ad hírt az a leírás, amely szerint a csanádi Sárkány Balázst a törökök feleségével együtt elfogták és Törökországba vitték. Tíz évig éltek ott, két gyermekük született. Végül a tengeren túl fogadalmat tettek: urukat a szultán megölte, és feleségével és gyermekeivel együtt kiszabadult.¹⁹⁸ Közvetett módon a különböző kegyhelyek versengése, a köztük érvényesülő konkurrencia is belekerült a jegyzőkönyvbe: a budaszentlőrinci erekljét „hatásosabbnak” tartották a bátai szent vér erekljénél abban a már idézett leírásban, amely szerint a laikusok a feleségükkel együtt Bátára zarándokoltak, s

onnan visszatérve egy megbetegedett gyermekért Szent Pálhoz tettek fogadalmat.¹⁹⁹ Országos jelentőségű eseményhez kapcsolódik az a leírás, amely szerint mielőtt Mátyás király Moldvában legyőzte Ali bég seregét, Budaszentlőrincen magát Szent Pál oltalmába ajánlotta, és fiainak imádságát kérte.²⁰⁰ A szerzetesek és a világi hatalom közti összeütközésekre, hatalmaskodásokra utal az a leírás, amely arról ad hírt, hogy a diósgyőri vár Imre nevű kapitánya, a vámosi vajda fia, aki nagyságos úr volt, üldözi Szent Pál szerzeteseit, különösen a győri kolostorban lévőket, akik aztán Szent Pálhoz fordultak segítségért.²⁰¹

A kegyhelyhez történő odafordulás, a segítségül hívott szent oltalma alá helyezkedés és a fogadalomtétel körülményei külön figyelmet érdemelnek. A leggyakoribb az az eset, amikor a leírások szerint a bajba jutott hirtelen, spontán módon tesz fogadalmat: eszébe jutott Pálhoz folyamodni.²⁰² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden esetben tudatos odafordulással van dolgunk. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a fogadalom először csak általában történik, s csak a későbbiek folyamán, esetleg már a gyógyulás után konkretizálódik. Az ereklye erejébe vetett hit, a kultusz propagandájának terjedéséről és közvetítéséről adnak felvilágosítást azok a leírások, amelyekben arról van szó, hogy a fogadalomtétel külső tanácsra történik: a Somogy megyei Maloncsáról való Lőrincet – aki többféle betegségben szenvedett – több barátja részvétből meglátogatja, s ők beszélnek neki Szent Pál érdemeiről, csodáiról, és elmondanak néhányat ezek közül, amit ők is úgy hallottak.²⁰³ A már említett körtvélyesi gyermek szüleinek valaki a jelenlevők közül tanácsolta a fogadalomtételt, hogy a gyermek miatt látogassák meg Szent Pál erekljét, mivel ott a hírek szerint sok csoda történt és többet fölemlegettek.²⁰⁴ A következő példában szinte kézenfekvő volt a Szent Pálhoz fordulás, hiszen az eset abban a budai házban történt, ahol az erekljét az ország belső zavargásai miatt ideiglenesen őrizték – nem sokkal azután, hogy az erekljét visszavitték a budaszentlőrinci kolostorba: amikor az ebben a házban lakó Miklós pénzváltó fia vízbe esett, Liza, a szerzetesek szakácsnője ezt meg-

hallva a szülőkkel térdén állva imádkozni kezdett Szent Pál érde-
meiért, és fogadalmat tettek mindenkivel együtt, hogy a gyermeket
elviszik Szent Pál ereklyéjéhez.²⁰⁵ Más alkalommal álm ad útmutatást a fogadalomra vagy az figyelmeztet a fogadalom elmulasztott teljesítésére: egy megvakult szegedi mesterember az egyik éjjel álmodt látott, amelyben egy szép idős ember azt mondta neki: kelj fel, visszanyered a látásodat. Erre azonnal felkelt és követte a látomást, majd örömmel indult a szent ereklyének felkeresésére.²⁰⁶

A fogadalomtétel lefolyását, a fogadalom rítusát is részletesen elmondják a leírások. Az odafordulás történhet térdén állva;²⁰⁷ a feszület előtt térdelve;²⁰⁸ a már fölgravatolt holttest mellett virasztás közben;²⁰⁹ Szent Pálhoz áhítatos lélekkel való gyakori imádkozás közben;²¹⁰ könnyek között szabadulásért imádkozva;²¹¹ hittől könyörögve.²¹² Rendkívüli esetekben nem maga a bajba jutott, hanem valaki más teszi helyette a fogadalmat: Kezzy János egyetlen lánya leesett a lépcsőről, anyja odafutott, majd a kezében tartva széttárt karra fájdalmas szavakkal könyörgött.²¹³ Az elmebetegért ugyancsak a hozzátartozók, rokonok tesznek fogadalmat;²¹⁴ a hirtelen meghalt lányért a holttest mellett anyja tesz fogadalmat, majd a hírt megtudó és az eseményeket később elmondó apa a lélek sugallatára térdén állva ugyancsak Szent Pálhoz könyörög.²¹⁵ A nem teljesített fogadalomra a fájdalom fokozódása figyelmeztet: Mátyás király hadvezére már egyszer korábban is fogadalmat tett Szent Pál budai ereklyéjének meglátogatására, ezt elmulasztotta. Nagy fájdalomban újabb fogadalmat tett, hogy felkeresi az ereklyét és vezekel korábbi fogadalmának megszegéséért...²¹⁶

A fogadalomtételnél nem mindig csak Szent Pált hívják segítségül: a váradi Péter Remete Szent Pál mellett Alamizsnás Szent János tiszteletére is teszi a fogadalmat;²¹⁷ egy zalai földműves Istennek tesz fogadalmat.²¹⁸ Ugyanebben a leírásban olvashatjuk a szent segítségének hivatalos megnevezését, a közbenjárás (*intercessio*) kifejezést is.

A leírások bőséges felvilágosítással szolgálnak a fogadalom teljesítésének idejére, módjára, a zárandoklatok lefolyására. A fogadal-

mat a fogadalomtétel után rövidebb-hosszabb idő múlva teljesíteték. Ezt az időpontot rendszerint a fogadalomtételhez viszonyítva adják meg a leírások: a csoda 1485-ben történt, de a gyermek szülei szegénységük miatt csak mintegy öt év múlva tudták teljesíteni a fogadalmat.²¹⁹ Más esetekben konkrét ünnepnapok jelölik a fogadalom teljesítésének idejét: Szűz Mária születése ünnepének nyolcadán, vasárnap;²²⁰ Valburga szűz ünnepén;²²¹ Szent György napján.²²² A feljegyzések a zárandoklat megjelölésére a *peregrinare* kifejezést használják.²²³ A bajba jutottak általában maguk jönnek, de ha a bajban lévő helyett valaki más tette a fogadalmat, akkor rendszerint mind a ketten eljönnek: a gyermek anyja fogadalmá válna váltságára a következő napok egyikén fiával együtt útnak indult a remeték budai Szent Lőrinc-egyházába;²²⁴ egy tiszteletre méltó óbudai asszony lányáért tett fogadalmat, s az egészséges lányt elhozta a szent ereklyéhez;²²⁵ a fogadalom teljesítésének bizonyosságként a gyermeket megmutatták a szülők;²²⁶ a szülők a meggyógyult gyermeket is felmutatták Istent dicsőítve;²²⁷ a fogságba esett fiúért anyja tesz fogadalmat, az kiszabadul és az anyja eljön vele együtt Istent és Szent Pált dicsőítve.²²⁸ Így tehát világossá válik, hogy ezekben az esetekben a fogadalom teljesítéséhez mintegy bizonyítékként szorosan hozzá tartozik a megmenekült bajba jutott bemutatása. Figyelemre méltó az is, hogy a feljegyzésekben nincs nyom a fogadalmaknak csoportos, közösségi zárandoklatok, társulati búcsújárások formájában történő teljesítésére. A legtöbb esetben csak a beteg rokonai, esetleg szomszédai, a fogadalmat tevők és köszönetet mondók kis csoportjai indulnak a kegyhely felkeresésére. Ugyancsak hiába keresünk adatot az ún. képviselői zárandoklatokra, amelyek során valaki helyett más jön el teljesíteni a fogadalmat. Ez onnan érthető, hogy ekkor a szentségek (gyónás, áldozás) felvétele mintegy feltétele, természetes velejárója a zárandoklatoknak, s így az általános gyakorlat az volt, hogy mindenki maga jött el teljesíteni a fogadalmat. Mindössze egyetlen adatot találunk arra vonatkozóan, hogy a közösen tett fogadalmat a többiek helyett egyvalaki jön el teljesíteni: 12 fogságba esett ember közösen megta-

nácskozta, megfogadják, hogy meglátogatják Szent Pál ereklyéjét. Közülük az egyik, Mihály jött el teljesíteni a fogadalmat.²²⁹ Az egyszerre több kegyhelyet érintő zárandoklatoknak egy út alkalmával több hely felkeresése volt a célja: valamely beteg ember meglátogatta a Boldogságos Szűz óbudai egyházát, majd Alamizsnás Szent János, aztán Remete Szent Pál, végül Kozma és Damján ereklyéjét.²³⁰ Ezek a kegyhelyek még további négy leírásban szerepelnek, ami különös kedveltségüket bizonyítja.²³¹ Egy alkalommal utalás van arra, hogy egy bizonyos *scholaris* ezeken a helyeken kívül még Szent Gellért vértanúhoz is elment.²³²

A feljegyzések jól tükrözik a búcsújárás különböző szokásait, a fogadalom teljesítésének rítusait. Ezek közül különösen figyelemre méltó a búcsújárást megnehezítő körülmények leírása, amelyek a cselekmény bünbánati jellegére utalnak: süveg, kenyér, táská vagy más útravaló nélkül, egy szál bottal kelt útra.²³³ Bebek Imre fogadalmá szerint az ereklyét vivő menetben ment a kolostorig, alázatos ruhát öltött, fedetlen fővel, gyalog, kezében gyertyát tartva indult a szent ereklye után.²³⁴ Ez az utóbbi leírás már a fogadalom teljesítésének ünnepélyes körülményeit is megemlíti, ezzel hangsúlyozza annak kultikus jellegét.

A kultusz középpontja a szent ereklyéje, a gyógyulások egy része a szent tér középpontjában, a koporsó közelében történik: az a gyermek, aki egy hétig még anyja emlőjét sem fogadja el, Szent Pál ereklyéje előtt kétszer anyja emlőjéből magához veszi a tejet;²³⁵ egy bizonyos Ceglédről való Balázs eljött az ereklyéhez, aki ott elmondott könyörgése után azonnal jobban érezte magát és a fogadalom következtében teljesen meggyógyult;²³⁶ egy bizonyos santa ember, amikor a sírhoz ért, meggyógyult;²³⁷ a fehérvári Caydal Antal Imre nevű gyermekét szülei félholtan vitték Szent Pál sírházhoz. Ekkor a gyermek anyja karjából a földre ugrott és megállt a saját lábán.²³⁸ A fogadalom teljesítése közben a sír körüljárása a leggyakrabban említett kultikus cselekvés: többször térdén állva körüljárja Szent Pál sírját;²³⁹ egy másik asszony a már meggyógyult hétéves lányával együtt járja körül a sírt;²⁴⁰ mindkét kezében öt háromágú gyertyát tartva ment a szent ereklyéhez és a gyertyákkal térdet hajtott.²⁴¹

Az ereklyénél történt gyógyulást – mintegy azt elősegítendő – néhány leírásban sajátos kultikus cselekvés előzi meg. Ilyen például a sír, az ereklye megérintése. Más összefüggésben már említettük az ereklye őrzőjének az esetét, aki hegyi kristályt tett a koporsóra a szent kezének körülbelüli helyéhez közel, s ehhez érintette beteg végtagjait. Hogy ez nem egyedüli alkalom volt, bizonyítja annak a váradi asszonynak az esete, aki térdét nem tudta behajlítani, s eljőve Szent Pál kápolnájában a koporsót megérintette, és azonnal meggyógyult, majd a koporsót térdén állva többször körüljárta.²⁴²

A fogadalom teljesítéséhez néhány esetben különböző adományok, felajánlások is tartoznak. Ezekre gyakran csak általános utalás történik: votívet emeltek;²⁴³ egészsége jeleit hátrahagyta;²⁴⁴ keze írásával felgyógyulásért jótéteményeket hagyott hátra;²⁴⁵ oltalmazásának jeleit a koporsó előtt hagyta;²⁴⁶ felajánlásokat téve;²⁴⁷ a gyermeket a felajánlásokkal együtt felmutatták.²⁴⁸ A pontosabban meghatározott adományok között háromféle – érték, szimbolikus jelentőség és emlék jelleg alapján elkülöníthető – tárgycsoportot találunk. Külön csoportot alkotnak a betegsége, bajra, gyógyulásra szimbolikusan utaló, bizonyító jellegű tárgyak: a dolog emlékezetéül a botot, amivel jött, más csodák jelei közé a falra akasztotta;²⁴⁹ azt a vasnyilat, amit hat évig a testében hordott és kijött belőle, a betegség jeleként felmutatta.²⁵⁰ A viasz kultikus szerepére, a tárgyak emlék jellegére utalnak a következő megjegyzések: viaszképet ajánlott fel;²⁵¹ viaszból formált lábat hagyott itt.²⁵² Számos esetben ún. lelki áldozat kíséri a fogadalom teljesítését: Remete Szent Pál tiszteletére 15 Miatyánkot és ugyanannyi Üdvözlégy Máriát mondott el;²⁵³ évente egy énekes misét mondott Szent Pál tiszteletére és bőséges felajánlásokat tett;²⁵⁴ a szentek (Szűz Mária, Remete Szent Pál, Alamizsnás Szent János, Szent Kozma és Damján) tiszteletére misét mondott.²⁵⁵ A felajánlások anyagi értékük alapján meghatározható csoportjába sorolható annak a földművesnek az ajándéka, aki más felajánlások mellett élelmiszert hozott.²⁵⁶ Különleges felajánlásnak számít Mátyás király már említett adománya, aki miután Moldvában győzelmet aratott Ali bég serege

fölött, hálából pápai engedéllyel Remete Szent Pál szerzeteseinek adta a zsámbéki Keresztelő Szent János tiszteletére emelt premontrei kolostort.²⁵⁷

A gyógyulások időpontjára és lefolyására vonatkozó adatok lehetőségét adnak egyrészt annak a felfogásnak a megközelítésére, amely a segítségül hívott szentnek a gyógyulásban játszott szerepéről volt elterjedve, másrészt felvilágosítással szolgálnak a betegnek a gyógyulást megelőző és ezt követő állapotáról. Gyakran megtudjuk például, hogy a gyógyulás melyik napszakban történt: amikor az éj közepe eljött;²⁵⁸ amikor a szerzetesek a vesperást énekelték;²⁵⁹ az éj közepén a matutinum harmadik olvasmánya alatt.²⁶⁰ Más esetekben az éven belül azt a napot rögzítik, amikor a csoda történt: húshagyókedd környékén;²⁶¹ húshagyókor;²⁶² Szent Jakab apostol ünnepén.²⁶³ Legtöbbször azonban relatív módon, a megszabadulást keresők cselekedeteihez, a fogadalomtételhez viszonyítva közlik a feljegyzések a segítség időpontját: abban a pillanatban, amikor ezeket a szavakat (ti. a fogadalom szavait) kimondta;²⁶⁴ amikor a fogadalmat tette, azonnal könnyebben érezte magát;²⁶⁵ a fogadalom elmondása után azonnal jobban érezte magát;²⁶⁶ fogadalmat tett és azonnal meggyógyult;²⁶⁷ a szülők fogadalmat tettek gyermekükért, aki azonnal meggyógyult.²⁶⁸ Számításon kívül hagyva a lehetőséget, hogy az adományok felajánlása már a fogadalomban is szerepelt, a leírások jól tükrözik a kívánt segítség és a felajánlások közötti kapcsolat kettős – jogi, adok-kapok, illetve hálaadó – jellegét. Egyes esetekben ugyanis az adomány felajánlása csak a teljes gyógyulás után történik,²⁶⁹ más alkalommal viszont a felajánlás megelőzi a gyógyulást.²⁷⁰ A segítségül hívott szent hatását, a bekövetkező gyógyulás körülményeit, a betegség eltűnésének jeleit szemléletesen érzékeltetik az ilyen megjegyzések: a fogadalom után látták, hogy a vászonba beletekert (már halottnak hitt) gyerek megmozdul;²⁷¹ az ereklye után indult, és ekkor minden fájdalom megszűnt.²⁷²

A segítség csodálatos voltát húzzák alá azok az utalások, amelyek a gyógyulással kapcsolatban álomban, látomásban kapott tanácsok-

ra, jelekre, álomban történt gyógyulásra (inkubációs álomra) vonatkoznak: mintha mély álomból ébredt volna fel és azonnal felállt;²⁷³ a halott mintha nehéz álomból ébredt volna fel, megszólalt;²⁷⁴ miután a halálán lévő rossz szerzetes magához tért, körülnézett a jelenlevőkön és azt mondta: testvérek, elkárhoztam volna, ha a ti könyörgéseitekre egy bizonyos tiszteletre méltó öreg remete fehér ruhában az ördögöket el nem űzte volna engem megerősítván és a hegy tövéhez nem vezetett volna, mondván, nézz a hegyre! Fölnéztem és a hegy tetején láttam rendünk szerzeteseit örvendezve énekelni.²⁷⁵ Egyedülálló a szerzeteseket üldöző diósgyőri várkapitány esete, akinek az ágyban fekvé jelent meg Szent Pál tiszteletre méltó ősz öregemberként, fehér ruhában, a kezében botot tartva. Ránézett és így szólt hozzá: alszol-e zsarnok? Ej te gonosz ember, te istentelen, miért kínozod a fiaimat? Nem maradsz büntetlen, mert azonnal megverlek a kezemmel és végül el fogsz veszni.²⁷⁶

A fogadalom teljesítéséhez tartozik végül a csoda elmondása, a történt események közzététele, kihirdetése, promulgációja. Végső soron ez volt a följegyzések alapja, ami nélkül a mirákulumföljegyzések nem is jöhettek volna létre. A promulgáció személyes formája az események egyszerű elmondása: egyre több alkalommal mondta el a dolgot;²⁷⁷ több emberrel együtt, mindkét nemű és különböző állapotú emberek előtt hittel tanúbizonyságot tettek;²⁷⁸ az ereklyét nagy hittel dicsérte nekünk és még sokaknak;²⁷⁹ a néppel együtt imádkoztak, akik a történeteket teljesen ismerték;²⁸⁰ ott sok ember és a szerzetesek előtt előadták azt, ami Isten kegyelméből történt;²⁸¹ eljöttek a sírhoz a történeteket nyilvánosan elmondani.²⁸² A promulgáció másik, hivatalos formája az, amikor nem egyszerűen a nép előtt, hanem nagyobb hitelt érdemlő, szavahihető személyek előtt mondják el a történeteket: kijött a kápolnából és a szerzetesek előtt hálát adva elmondta, mi történt;²⁸³ az ereklye meglátogatása után kolostora szerzetesei és valamely nemes emberek előtt elmondta;²⁸⁴ dicséretet mondok a szerzetesek és sok előkelő személy előtt;²⁸⁵ a tényt minden szerzetesnek elmondta.²⁸⁶ A promulgáció hivatalos formájához számíthatók azok az esetek is, amikor leírják az eseményeket: egy iratot írt;²⁸⁷ keze írását a falra függesztette.²⁸⁸

Néhány leírás befejező részében utalást találunk arra is, hogy a csodának milyen hatása volt annak további életére, akivel az eset történt: ez a gyermek mindmáig Isten beleegyezésével és a legboldogabb Pál segítségével éli a nagyon remélt életét;²⁸⁹ ez a nemes nagy örömmel ment haza;²⁹⁰ az ereklye öre ezt a gyereket (ti. akivel a csoda történt) évek múlva megismerte, és a gyerekre az élők között emlékszik.²⁹¹

A kultusz fenomenológiája után a hermeneutikus megközelítés keretében sor kerül az ereklyetisztelet térbeli és időbeli elterjedésének a megajzolására. A kultusz földrajzának, a kegyhely vonzaskörének a megállapításához a zárandokok származási helyét vesszük alapul. A feljegyzések azonban nem minden esetben közlik, hogy pontosan honnan jött az illető. Néha semmit nem mondanak, más esetekben pedig csak általános utalásokkal azt a tájegységet nevezik meg, ahonnan a zárandok érkezett: Horvátországból;²⁹² Zalából;²⁹³ Erdélyből;²⁹⁴ Csanád környékéről;²⁹⁵ a Tisza vidékéről;²⁹⁶ a pécsi püspökségből.²⁹⁷ A 98 esetből 65 alkalommal adják meg a helységek nevét, ez 43 különböző helységnevet jelent. Ezek közül azonban ötöt nem sikerült azonosítani, így tehát összesen 38 helynevet és 60 önálló zárandokot jelentő esetet vetítettünk térképre. Az így kapott térképen már az első pillantásra szembetűnik, hogy Budaszentlőrinc szinte az egész országra kiterjedő kapcsolatokkal rendelkezett. Feltűnő, hogy a származáshelyek Budaszentlőrinc körül nem különböző sűrűségű koncentrikus körökben helyezkednek el, mint általában a helyi jelentőségű búcsújáróhelyek esetében. A származáshelyek szóródása arra enged következtetni, hogy Szent Pál ereklyéje az egyik legjelentősebb kultuszközpont volt abban az időben, ha ugyan nem a legjelentősebb. Ezt támasztja alá az is, hogy ekkor a legtávolabb fekvő származáshelyek közül több – így például Kassa, Várad, Újlak – maga is jelentős kegyhelynek számított. Ezek közül is kiemelkedik az európai hírű Várad példája, ahonnan heten zárandokoltak el Budaszentlőrincre (3–4. sz. melléklet).

A vallomástevők származási helyével együtt feljegyzett esetek közül a zárandokoknak csaknem a fele városi településről jött.

A térképről jól leolvasható, hogy ezek a városok – piacközpontok lévén – a környező kisebb települések felé is közvetítő szerepet játszottak az ereklye hírének illetően. A viszonylag kis esetszám sajnos nem ad lehetőséget a középkori infrastruktúrát érintő számításokra, a jelentősebb kereskedelmi útvonalak közvetítő szerepének meghatározására. A csodatévő ereklye hírének közvetítő tényezők közül a térkép alapján a legjelentősebbnek látszik az a tény, hogy a kegyhelyet gondozó pálos szerzeteseknek csaknem az egész ország területén voltak kolostoraik. Az 1526 előtti pálos kolostorok elterjedési térképének és a zárandokok területi megoszlásának összehasonlításából kitűnik, hogy a pálos kolostorok vonzasköre, közvetítő funkciója meghatározó szerepet játszott a kapcsolatok kialakulásában. Különösen jól látható ez a Dunántúlon és a Felvidék déli részén, ahol a kolostorok sűrűsége nagyjából fedi a származáshelyek megoszlását. Ezt mutatja a Váradról és a Várad környékéről jött zárandokok viszonylag nagy száma is, ami az ott működő pálos kolostorral hozható összefüggésbe.

A zárandokok társadalmi állapotának és származáshelyének összevetéséből megállapítható, hogy a zárandokok általában jól tükrözik az adott hely lakosságának összetételét: Szeged mezővárosból egy cipész jött el,²⁹⁸ a bencés apátsággal rendelkező Pécsváradról egy pap,²⁹⁹ a kifejezetten falusi jellegű Kárász villáról és Zalából egy-egy földműves.³⁰⁰ Pestről egy polgár³⁰¹ és egy világi írástudó³⁰² jutott el Budaszentlőrincre, Zágrárból egy polgár,³⁰³ Budáról egy a pálos rendhez kapcsolódó személy,³⁰⁴ egy kézműves³⁰⁵ és egy magas rangú állami tisztségviselő,³⁰⁶ Leperdről és Écsről két-két helyi nemes.³⁰⁷ Nem véletlen az sem, hogy a származáshelyek közül az egyik legtávolabb fekvő Váradról egy egyházi személy,³⁰⁸ egy nemes³⁰⁹ és egy szűcs³¹⁰ zárandokolt el Budaszentlőrincre. A távolabb fekvő helyekről általában magasabb társadalmi állapothoz tartozók érkeztek, de még a viszonylag közel, ugyanakkor elzártabbban fekvő, rosszabb útviszonyokkal rendelkező kisebb településekről is eljutottak néhányan az alacsonyabb társadalmi állapotúak közül.

Az ereklyéhez zárandoklók társadalmi állapotát a 98 esetből 49 alkalommal tudjuk meg a följegyzésekből. Számításba véve azt a szubjektív tényezőt, hogy nem minden esetben lehetett egyforma indítás a történetek elmondására – a városlakók vagy a nemesek például szívesebben adhatták elő az eseteket, mint a földművesek –, ez a szám csak korlátozott mértékben ad lehetőséget a zárandokok általános társadalmi összetételének megállapításához. Eszerint a legnagyobb számban a felsőbb társadalmi réteg, a nemesség van képviselve a zárandokok között (14).³¹¹ Őket követik a papi hivatusúak (11),³¹² majd a városi polgárok és iparosok (9).³¹³ Hét világi írástudó³¹⁴ van a tanúságtevők között, öt paraszti foglalkozású,³¹⁵ kettő katona,³¹⁶ egy pedig szolgai állapotú.³¹⁷ A közelebről meg nem határozott vallomástevők legnagyobb része feltehetőleg a paraszti rétegből származott. A feljegyzésekben csaknem minden társadalmi réteg képviselve van, ami arra enged következtetni, hogy ezek vallásos magatartása jelentősen nem térhetett el egymástól.

A feljegyzések által felölelt időtartam 1422-től 1505-ig terjed. A források azonban nem folyamatosan közlik az adatokat, hanem a hitelesség szempontjai szerint szelektálva tárják elénk az egyes esetek leírását. Ezért a forrásokban található csodák időrendi megoszlása nem alkalmas a kegyhely látogatottságának a jelzett időszakban történő pontos megrajzolására. 25 esetben semmiféle támpontunk nincs az esetek időbeli elhelyezkedésére vonatkozóan. Egyedül az 1470–72 közötti időszakból rendelkezünk az esetek feltehetőleg összefüggő közlésével. Egyetlen más évben sem olyan magas a zárandokok száma, mint ekkor: 1470-ben 24, 1471-ben 9, 1472-ben 13 bejegyzést találunk. Ez a szám a környező évek adataihoz viszonyítva még akkor is magasnak tűnik, ha figyelembe vesszük a fogadalmakban akkor nagy szerepet játszó országos közállapotokat.³¹⁸ 1476–1486 és 1491–1499 között egyetlen esetet sem találunk az évszámmal is jelzett bejegyzések között, márpedig nehezen elképzelhető, hogy a zárandoklatok ekkor teljesen szüneteltek volna. A közbeeső időszakokban – néha egy-egy év kihagyásával

val – egy-két eset említésével találkozunk évente. 1490-ben összesen 10 eset följegyzésével találkozunk. Ezek az adatok tehát a kegyhely kisebb-nagyobb megszakításokkal az egész időszakban folyamatos virágzására engednek következtetni.

A zárandoklatok egy éven belüli intenzitásának megállapításához adnak némi segítséget azok a megjegyzések, amelyek a kegyhely felkeresésének évén kívül egy-egy ünnepnaphoz kötve a látogatás pontos idejét is közlik. Ezek a bejegyzések a zárandoklatra különösen alkalmas ünnepnapokon kívül – bár nagyon korlátozott mértékben – következtetni engednek a zárandoklatok egy éven belüli szóródására (5. sz. melléklet).³¹⁹ Az adatok a leírásokban elszórva találhatók, így még megközelítően sem lehet megmondani, hogy ez a kép a vizsgált időszak melyik részére vonatkozik. Az összesített kép azt mutatja, hogy az év minden hónapjában érkeztek a zárandokok. Az esetek havonkénti megoszlása pedig arra enged következtetni, hogy a legtöbb látogató augusztus, szeptember és október hónapban érkezett.

Értékes következtetést lehet levonni a gyógyulás, a segítségkapás időpontjának számszerű összevetéséből. Az esetek 79%-ában a segítség a fogadalomtétel után azonnal, már ott a helyszínen bekövetkezik; az útközben történt gyógyulások az összes eset 5%-át teszik ki; a kegyhelyen, az ereklye felkeresése után történt gyógyulások aránya pedig 16%. Ezek az arányok jól érzékeltetik a zárandokok szándékát: a kérő és köszönő jellegű zárandoklatok aránya így tehát $16 + 5 = 21\%$ és 79%. A fogadalomtétel után azonnal bekövetkezett gyógyulások, a köszönő jellegű zárandoklatok nagy száma azt mutatja, hogy Budaszentlőrincen elsősorban nem gyógyulást kérni, hanem túlnyomórészt az eredményes gyógyulás után, a már bekövetkezett segítségért hálát adni, köszönetet mondani jöttek. Ez azt tükrözi, hogy ekkor már eltűnőben van az a kora középkori elképzelés, amely szerint a szentek ereje helyhez kötött, hatásos segítségükre elsősorban földi maradványaik közelében lehet számítani, s ezért a zárandoklat előfeltétele a gyógyulásnak. A köszönő jellegű zárandoklatok túlsúlyra jutása a kérő zárandoklatokkal

szemben a kegyhely megváltozott funkciójára enged következtetni: a köszönő zárandoklat annak az elképzelésnek a kifejezője, amely a segítségül hívott szentet bárhol meg tudja találni. A néhány útközben, fokozatosan történt gyógyulás viszont azt mutatja, hogy még érvényben van a koncentrikus szakralitás törvénye, amely szerint a kegyhelyhez közeledve a segítségül hívott szent hatását egyre erőteljesebben érezteti.

A kegyhely legfontosabb búcsújárásképző tényezője az ott tisztelt szentnek a kegyhelyen jelenlévőnek elképzelt ereje. Így a kegyhely patrónusa a kultusz speciális vonásainak a kifejezője. Ezt a speciális patronátust az mutatja, hogy egy adott helyen bizonyos kívánságcsoporthoz nagyobb arányban fordulnak elő, mint másutt. Így a fogadalmak okainak, a szent elé terjesztett kívánságoknak az aránya jellemző a vizsgált kegyhelyre, a búcsújárásra és a szent kultusztörténetére. Az így készített táblázatból kitűnik, hogy leggyakrabban a gyógyíthatatlannak vélt testi sérülésekkel (béna, néma, vak, süket) és a külső erőszak által bekövetkezett szükséghelyzetekben fordultak Szent Pálhoz segítségért (egyenként 21–21%, 6. sz. melléklet). Ez utóbbi kívánságcsoporthoz jól tükrözi az ország akkori közállapotait is: 1470–72 között 46 esetből 16 alkalommal zárandokolnak a török veszély, a cseh háború és különböző belső viszályok miatt Budaszentlőrincbe. Egyenlő arányban fordulnak elő a fertőző betegségekre, az ideg- és elmebajokra, valamint a gyermekekre vonatkozó kérések (8,2–8,2%). A fertőző betegségek közül figyelemre méltó a vérhaj viszonylag gyakori, 15. század végi előfordulása a zárandokok között. A gyermekek viszonylag nagy száma közvetve mutatja a gyermekek magas társadalmi értékelését is. Feltűnő még az ún. női bajokra és az állatokra vonatkozó kérések teljes hiánya. Úgy látszik, ezek a kérések a kisebb, helyi jellegű kegyhelyek vonzáskörébe tartoztak.

Az adományok statisztikája azt mutatja, hogy az esetek 83,6%-ában semmiféle felajánlás nem történt (7. sz. melléklet). 4 esetben a leírások nem részletezik az adomány jellegét. Ugyancsak 4 alkalommal értesülünk arról, hogy a szükséghelyzetre közvetlenül utaló

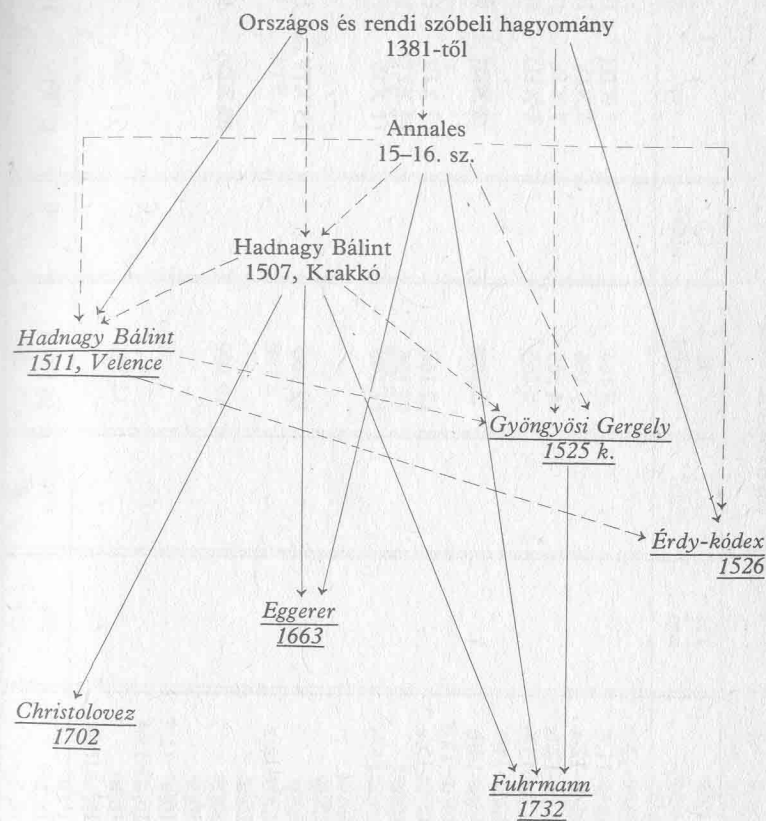
tárgyat hagytak a kegyhelyen. Két-két zárandok hagyott ott viaszképet, tett misefölajánlást vagy egyéb, anyagi értéke alapján meghatározható adományt. Egy-egy esetben van szó gyertya, illetve valamilyen jó cselekedet felajánlásáról. Ez a megoszlás jól tükrözi azt a folyamatot, amelynek során az értékük alapján meghatározható adományokat fokozatosan felváltják a szimbolikus jellegű felajánlások, amik aztán az emlék jellegű adományoknak adják át a helyüket.

Az elemzés végére érve megállapíthatjuk, hogy Budaszentlőrinc az országos jelentőségű zárandokhelyeknek abba a csoportjába tartozik, ahol egy szerzetesrend által patrónusként tisztelt szent ereklénye volt a kultusz középpontja. A mirákulumfölgjegyzések számos új részlettel gazdagították nemcsak a kegyhely történetére, hanem az adott időszakra vonatkozó általános ismereteinket is. Ha néha úgy tűnt is, hogy az egyes esetleírások pusztán apróságokat tartalmaznak, a kritikai vizsgálat során az eredeti hermeneutikai összefüggésből kiemelt mozaikkövek összeállításával egy rendkívül árnyalt, szemléletes, valóság-hű kép tárult föl előttünk. Ez a kép lényegében a középkor végén mozgásba lendülő vallásos élet átmeneti vonásait tárja elénk: a vallásos tudatban archaikus és új, az időben előre mutató elemek élnek együtt.³²⁰ Így például egyrészt nem találtunk nyomot a barokkban majd oly gyakorivá váló közösségi, csoportos búcsújárásra, a képviselői zárandoklatra, s az egyszerre több helyet érintő zárandoklatok is a kora középkor távolsági zárandoklatainak a maradványait őrzik. Az archaikus vonások közé számíthatjuk a koncentrikus szakralitás törvényét, valamint az értéke alapján meghatározható adományok jelenlétét is. Másrészt viszont a vallásos cselekményben bekövetkezett változásra utal a köszönő jellegű zárandoklatok túlsúlya a kérő szándékú zárandoklatokkal szemben, s ezzel állítható párhuzamba az emlék jellegű felajánlások megjelenése is.

Az így kialakult kép szinte magában hordja továbbrajzolásának szükségét, az összehasonlítás igényét más hasonló jellegű kutatásokkal. Sajnos azonban a magyar tudományosság még csak az

elején tart a mirákulumirodalom vizsgálatának, s nem rendelkezik az összevetésre lehetőséget nyújtó nagyobb mennyiségű adatföltárással.³²¹ Pedig csak ennek a forráscsoportnak a részletes elemzése, mikrovizsgálatok sora teszi majd lehetővé, hogy előrelépjünk a középkori magyar népi vallásosság oly sokáig reménytelennek tartott kutatásában, s megfigyeléseinket beillesszük az európai kultusztörténet általánosabb összefüggéseibe.

A felhasznált források kapcsolata egymással

- > föltételezhető hatás
- > közvetlen hivatkozás
- > a felhasznált források

2. sz. melléklet

A források eseteinek összevetése

	H		Gy	É.	E	Ch	F	
	cap.	fol.	cap.	oldal	oldal	oldal	cap.	oldal
1	I	11/a			3 164		3 XIII	186
2	II	11/a-11/b			9 166		9 XIV	190
3	III	11/b-12/a			4 165		7 XIV	189
4	IV	12/a-12/b			5 165		4 XIII	186-187
5	V	12/b-13/b						
6	VI	13/b-14/a			2 164		2 XIII	185-186
7	VII	14/a-14/b						
8	VIII	14/b			12 166		12 XIV	190
9	IX	14/b-15/a			14 166		14 XIV	190
10	X	15/a			11 166		11 XIV	190
11	XI	15/a-15/b						
12	XII	15/b						
13	XIII	15/b						
14	XIV	15/b			13 166		13 XIV	190
15	XV	15/b-16/a						
16	XVI	16/a						
17	XVII	16/a						
18	XVIII	16/a						
19	XIX	16/a						
20	XX	16/a					15 XIV	190
21	XX	16/a						
22	XXI	16/a-16/b						
23	XXII	16/b						
24	XXIII	16/b			10 166		10 XIV	190
25	XXIV	16/b						

	H		Gy	É.	E	Ch	F	
	cap.	fol.	cap.	oldal	oldal	oldal	cap.	oldal
26	XXV	16/b			17 166		18 XIV	190-191
27	XXVI	16/b						
28	XXVII	16/b-17/a						
29	XXVII	16/b-17/a						
30	XXVIII	17/a			16 166		17 XIV	190
31	XXIX	17/a						
32	XXIX	17/a			8 166		8 XIV	190
33	XXX	17/a						
34	XXXI	17/a						
35	XXXII	17/b						
36	XXXIII	17/b						
37	XXXIV	17/b			18 166		19 XIV	191
38	XXXIV	17/b						
39	XXXV	17/b						
40	XXXVI	17/b-18/a						
41	XXXVII	18/a			19 166		20 XIV	191
42	XXXVIII	18/a						
43	XXXIX	18/a						
44	XL	18/a						
45	XLI	18/a						
46	XLI	18/a						
47	XLII	18/a-18/b						
48	XLIII	18/b						
49	XLIV	18/b						
50	XLV	18/b						
51	XLVI	18/b						
52	XLVII	18/b-19/a						
53	XLVIII	19/a						

	H		Gy cap.	Ė. oldal	E oldal	Ch oldal	F cap.	F oldal
	cap.	fol.						
54	IL	19/a						
55	L	19/a						
56	LI	19/a						
57	LII	19/a-19/b						
58	LIII	19/b						
59	LIII	19/b						
60	LIV	19/b						
61	LV	19/b						
62	LVI	19/b-20/a						
63	LVII	20/a-20/b			1 164		1 XIII	185
64	LVIII	20/b						
65	LIX	20/b						
66	LX	20/b-21/a						
67	LXI	21/a						
68	LXII	21/a						
69	LXIII	21/a						
70	LXIV	21/a-21/b						
71	LXV	21/b						
72	LXVI	21/b						
73	LXVII	21/b-22/a						
74	LXVIII	22/a						
75	LXIX	22/a						
76	LXX	22/a						
77	LXXI	22/a						
78	LXXII	22/a-22/b						
79	LXXIII	22/b						
80	LXXIV	22/b-23/a						
81	LXXV	23/a						
82	LXXVI	23/a						
					15 166		16 XIV	190

	H		Gy cap.	Ė. oldal	E oldal	Ch oldal	F cap.	F oldal
	cap.	fol.						
83	LXXVII	23/a		2 466-468	20 167	1 12-14	27 XV	193-200
84	LXXVIII	23/a-23/b		1 465-466			31 XXI	216-217
85	LXXIX	23/b			6 165		5 XIII	187
86	LXXX	23/b			7 165-166		6 XIV	188
87	LXXXI	23/b			21 287-288		32 XXII	200
88	LXXXI	23/b	1 LXXXVIII				21 XIV	191
							22 XIV	191
							23 XIV	191
							24 XIV	191-192
							25 XIV	192
							26 XIV	192
							28 XVIII	211
							29 XIX	212-214
			2 LXXXVIII				30 XX	214-216

3. sz. melléklet
A helységek szerinti megoszlás

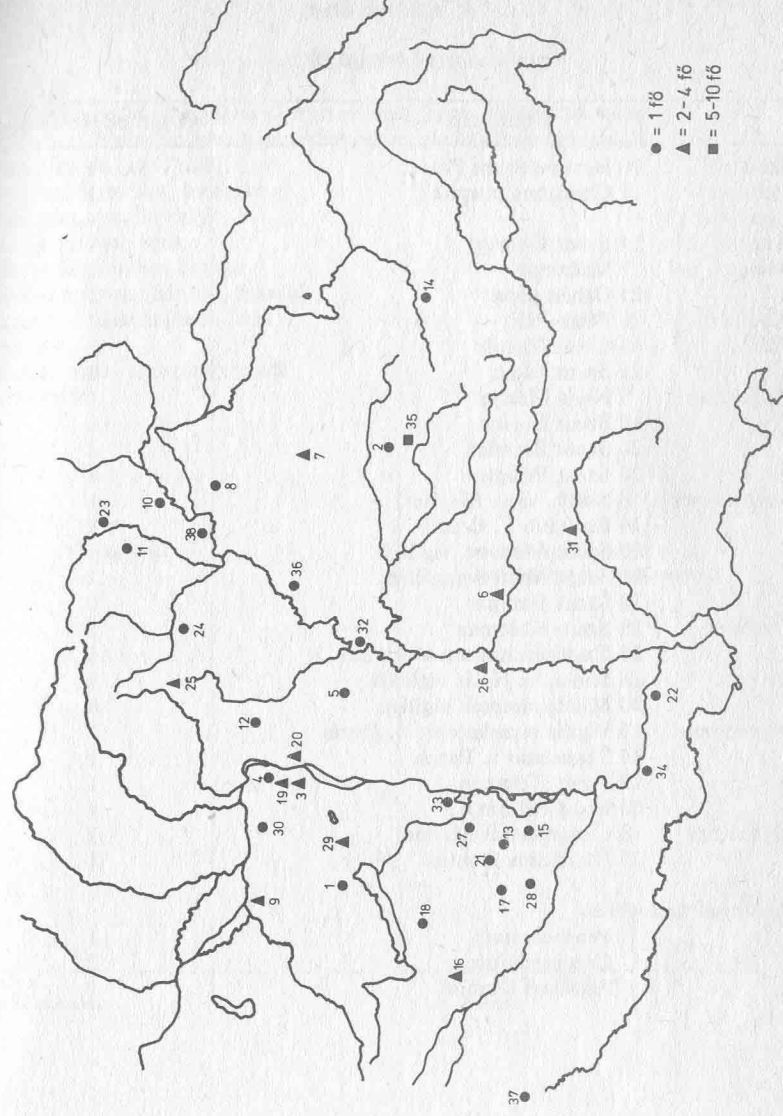
	Név	Megye	Fő	Forrás	Megjegyzés
1	Berenhida (Berenhyda)	Veszprém	1	H39	Cs III. 222: Berény Gy I. 603.
2	Biharvadás (Biharvvarad)	Bihar	1	H68	
3	Buda	Pilis	3	H7, 63, Gy1	
4	(Budaszentlőrinc)	Pilis	1	H73	Cs III. 547 „circa provinciam Gevvr” Cs I. 351. „in comitatu Zempleniensis in ripa fluvii Dicia diocesis Agriensis” Cs I. 100. Cs II. 617., Cs I. 517. Gy I. 323 „in Baranya” Cs. III. 239. Cs II. 498. Gy I. 332. „pene Danubium in Baranya Diocesis Quinqueecclesiensis”
5	Cegléd (Chegleed)	Pest	1	H8	
6	Csanád (Chanadino)	Csanád	2	H48, 52	
7	Debrecen (Debreczen)	Bihar	2	H49, 50	
8	Eszlér (Eczleer)	Szabolcs	1	H19	
9	Écs (Eech)	Győr	2	H45, 46	Cs III. 547 „circa provinciam Gevvr” Cs I. 351. „in comitatu Zempleniensis in ripa fluvii Dicia diocesis Agriensis” Cs I. 100. Cs II. 617., Cs I. 517. Gy I. 323 „in Baranya” Cs. III. 239. Cs II. 498. Gy I. 332. „pene Danubium in Baranya Diocesis Quinqueecclesiensis”
10	Karos (Karus)	Zemplén	1	H5	
11	Kassa (Cassovia)	Abauj	1	F25	
12	Kálló (Callay)	Nógrád	1	H16	Cs I. 100. Cs II. 617., Cs I. 517. Gy I. 323 „in Baranya” Cs. III. 239. Cs II. 498. Gy I. 332. „pene Danubium in Baranya Diocesis Quinqueecclesiensis”
13	*Káráz (Karás)	Somogy,	1	H67	
14	Kékéd (Kkes)	Szabolcs	1	H33	
15	Kolozsvár (Kolasvvar)	Baranya	1	H25	Cs I. 100. Cs II. 617., Cs I. 517. Gy I. 323 „in Baranya” Cs. III. 239. Cs II. 498. Gy I. 332. „pene Danubium in Baranya Diocesis Quinqueecclesiensis”
16	*Koppány (Coppam)	Kolozs	1	F21	
17	Körtvélyes (Kertroelyes)	Veszprém, Baranya Baranya	1	H2	

	Név	Megye	Fő	Forrás	Megjegyzés
16	Leperd	Somogy	2	H31, 32	Cs II. 625: Lepled „simigiensis”, O I. 263. Wapurd-ot a Tolna megyei Leperd pusztával azonosítja Szakcs közeliében. Gy I. 305. Cs II. 627. „diocesis Quinqueecclesiensis”
17	Leroyd	Baranya	1	H26	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
18	Maloncsa (Maloncha)	Somogy	1	H1	
19	*Melcsér (Melchery)	Pilis	1	H47	
20	Óbuda (Veteri Buda)	Pilis	2	H12, 70	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
21	*Perilen	Pilis	1	H20	
22	Pest (Pesth)	Pest	3	H4, 61, 74	
23	Pécsvárad (Pechvvarad)	Baranya	1	H9	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
24	A Pétervárad (Vvaradinus Petri)	Szerém	1	H71	
25	Radostyán (Ragistyan)	Sáros	1	H55	
26	Sajónémeti (Sayanemethy)	Borsod	1	H64	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
27	Sid (Syda)	Gömör	2	H42	
28	*Szántótelek (Zantotelek)	Csongrád	1	H27	
29	Szeged (Seged, Zeghed)	Tolna	2	H3, 88	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
30	Szekszárd (Zvvgzaard)	Baranya	1	H30	
31	Szentmárton (Szentmármány)	Fejér	3	H37	
32	Székesfehérvár (Alben)	Komárom	1	H21, 40, 53	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
33	Tata (Thata)	Temes	1	H24	
34	Temesvár (Temesvvar)	Külső-Szolnok	4	H38, 44, 58, 59	
35	Tiszavarsány (tThyzavarsan)	Tolna	1	H11	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
36	Tolna	Bács	1	H56	
37	Újlak (Vylak)	Bihar	1	H34	
38	Várad (Varad, Vvarad)	Bihar	8	H10, 14, 54, E6, F22, 23, 26	Cs I. 172. „in castro” Cs I. 178. Cs I. 146. Gy I. 390. „prope Gara”
39					
40					

	Név	Megye	Fő	Forrás	Megjegyzés
36	Vés (Vvesevv)	Heves	1	H62	Cs I. 74. „pencs Tyciam”, „Vacien- sis Diocesis”
37	Zágráb (Zagrab)	Zágráb	1	H65	
38	Zombor	Zemplén	1	H22	Cs I. 367.

A csillaggal jelölt helységeket nem sikerült azonosítani. Rövidítések: Cs = Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I–III. Budapest 1890–1913. Gy = Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest 1963. O = Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I. Budapest 1892.

4. sz. melléklet

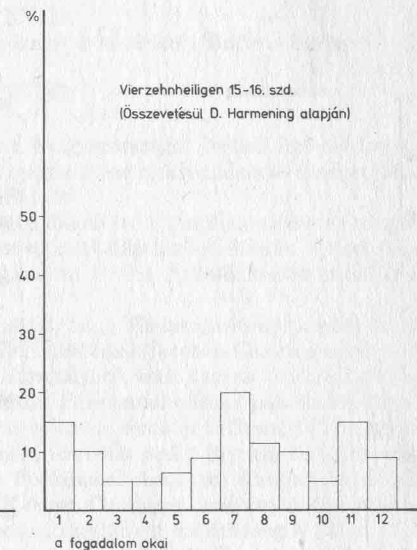
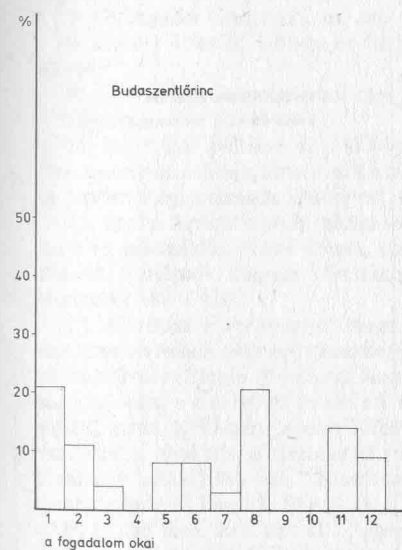

A mirákulumok éven belüli megoszlása

Ünnepnap		A zárándokok száma
Január	10 Remete Szent Pál	1
Február	1 Gratianus püspök	1
Március	—	—
Április	24 Szent György	1
Május	1 Valburga	1
	25 Orbán pápa	1
Június	29 Péter-Pál	1
Július	13 Szent Margit	2
	25 Szent Jakab	1
Augusztus	5 Nivis Mariae	1
	10 Szent Lőrinc	2
	24 Szent Bertalan	1
	28 Szent Pelagius	1
Szeptember	8 Nativ. Virg. Mariae	1
	14 Exaltatio S. Crucis	1
	20 Szent Máté ev. vigiliája	1
	21 Szent Máté evangélista	2
	30 Szent Jeromos	3
Október	13 Szent Koloman	3
	21 Undecim milium virginum	3
	28 Simon és Júdás vigiliája	1
	30 Mindenszentek vigiliája	4
November	13 Vigilia translationis S. Patris	1
	14 Translatio S. Patris	1
	23 Szent Kelemen	1
	30 Szent András	1
December	8 Conceptionis Mariae	1
	25 Nativitatis Domini	1
A változó ünnepeken		
	Penthecosten	1
	Carnisprivium	2
	Ascensio Domini	1

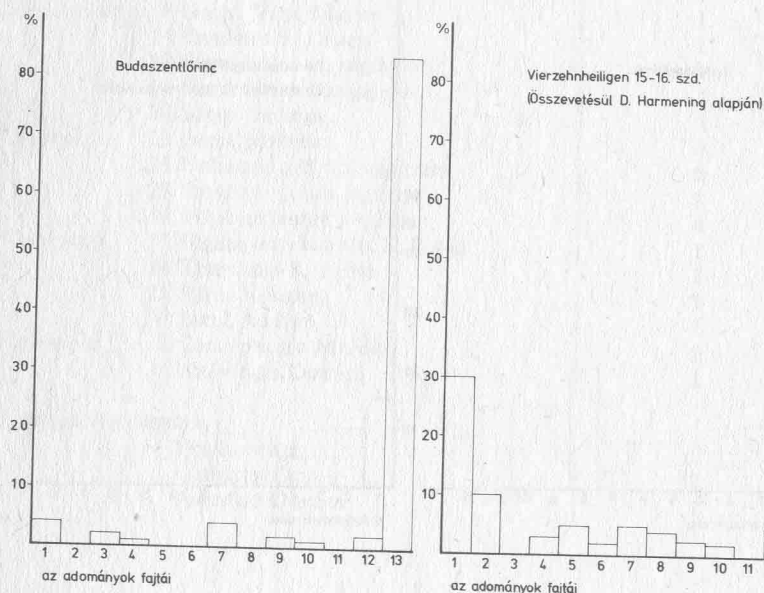
A fogadalom okai

- 1 Gyógyíthatatlan megjelenésű testi sérülés (béna, néma, vak, süket)
- 2 Külső jelek alapján bizonyos testrészekre lokalizálható betegség
- 3 Belső bajok (szív, tüdő, has)
- 4 Női bajok (szülés, meddőség)
- 5 Fertőzés, láz, járvány
- 6 Ideg- és elmebajok
- 7 Szerencsétlenség, baleset
- 8 Külső erőszak (háború, fogság)
- 9 Szellemi, lelki szükség (bűn)
- 10 Állatok
- 11 Beteg; nem részletezett kérés
- 12 Gyermekek

Az adományok fajtái

- 1 Nem részletezett adomány (votiv, oblatio)
- 2 Formátlan viasz, súly szerint
- 3 Viaszkép
- 4 Gyertya
- 5 Votivkép
- 6 Kép értékes anyagból (ezüst)
- 7 Otthagytott tárgyak a csoda bizonyítására (lánc, nyílhegy stb.)
- 8 Pénz
- 9 Szentmise, misealapítvány
- 10 Lelki jellegű följánlás (jócselekedet, imádság)
- 11 Élő állat
- 12 Más részletezett adomány anyagi érték szerint (ruha, föld)
- 13 Nincs megadva

A dolgozat előadásként elhangzott az MTA Középkori Munkabizottságának 1982. február 11-én tartott vitaülésén.

1. Hodinka Antal: Egyházunk küzdelme a boszniai bogumil eretnekekkel. Budapest 1887. 53.; Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. k. II. r. Budapest 1890. 366.

2. Gyöngyösi Gergely: Vitae fratrum heremitarum... Kézirat 1525. Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. Ab 151a, 151c cap. III.; Koller József: Historiae Episcopatus Quinqueecclesiarum. II. Pozsony 1783, 62–63.

3. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. V.

4. Gentilis pápai legátus ekkor engedélyezte a rendnek az ágostonos regula használatát. Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Budapest 1885. Ser. I. Vol. II. 180., 379.

5. Mezey László: Deákság és Európa. Budapest 1979. 202.

6. Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (D1.) 195. 1234, D1. 368. 1252.; Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. III.

7. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XVIII.

8. Zolnay László: Ünnepek és hétköznapiak a középkori Budán. Budapest 1975.² 47–48.

9. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XVIII.

10. Uo.

11. Erre utal például az 1433-ban Magyarországot bejáró Bertrandon de la Brocquiere útinaplója, amely külön is megemlíti az ereklye közkedveltségét. Szamota István: Régi utazások. Budapest 1891. 93.

12. Ipolyi Arnold a múlt század végén fölkereste a templomot, és még megtalálta azt a templomfalba vésett üreget, ahol a testet föltehetően őrizték. Ipolyi Arnold: Adalék a pálosok magyar történetéhez. in: Ipolyi Arnold kisebb munkái. III. Budapest 1887. 418.

13. Matthias Fuhrmannról megtudjuk, hogy Budaszentlőrinc nem az egész test, hanem annak csak egy része került. Hivatkozik Jacobus Cacciatius egyik posztumusz művére (Elogia Illustrium Anachoretarum), amit a szerző VII. Sándor pápának dedikált, s amelyben ez áll: „A testet Emmanuel császár parancsára Bizáncba vitték, aztán 1240-ben Jacobo Lanzio velencei szenátor a Szent Julián egyházba szállíttatta, ahol ma is tisztelettel őrzik, testének pedig egy részét Lajos magyar királynak adták 1381-ben.” Matthias Fuhrmann: Anonymi Hungarici Historia de Translatione S. Pauli I. Eremitae... Kézirat. Országos Levéltár, Acta Paulinorum (AP) E 153 fasc. 420. fol. 10. Fuhrmann szerint ezt erősíti meg a Szent Ritusok Kongregációjának döntése is 1698. december 6-án (fol. 21.), valamint több velencei író: Franciscus Sansovinus, Nicolaus Dolione, Peregrinus Merula, Illustr. Triumvir D. Cornelius. Fuhrmann azt is megjegyzi, hogy ő maga is látta a velencei ereklyét: a Szent Julián-templomban előtte misézett (fol. 22.).

14. A translatiót Valentinus de Hungaria (Hadnagy Bálint): Vita divi Pauli... Venetia 1511 fol. 5–9. alapján írom le. Nagy Lajos kérelmét közli Wenzel Gusztáv:

A turini békekötés. Magyar Történelmi Tár XI. Budapest 1862. 83. A test 1381-es translatiójának jelentőségét és értelmét Hadnagy Bálint az ereklye hasznosságából vezeti le. Az Érdy-kódex szerzője szerint a test áthozatalában Istennek a magyar egyházat segítő szándéka mutatkozik meg, amit Szent Pál erre érdemes volta tesz még jelentősebbé. A Karthauzi Névtelen így írja le az eseményt: „Az felül megmondott Ersek azert es legat nagy sok pispököket és egyházi népeket egybe gyöjtvén és sok szegények bodogok hozzájuk gyülvén vevé fel az szent testet és vivé szent Lőrinc mártírnak egyházába Buda fölött mindszen havának tizen negyed napján azaz Bereczk Confessornak másodnapján.” Nyelvelméltár V. Érdy-kódex. Budapest 1876. 463–464. Itt kell megemlíteni az Anonymus Hungaricus-problémát is, amelyet eddig még nem sikerült megoldani a kutatásnak. Fuhrmann posztumusz műveként ugyanis 1799-ben megjelent egy könyv, amely egy Fuhrmann által Anonymus Hungaricusnak nevezett szerző 1381–85 között keletkezett kéziratát tartalmazza egy ma már ismeretlen kódex alapján. Matthias Fuhrmann: Anonymi Hungarici Historia de translatione S. Pauli Thebaei... Pest 1799. (Fuhrmann kézírata az AP anyagában E 153 fasc. 420.) Fuhrmann bőséges kommentárral és jegyzetanyaggal látta el az állítólagos szöveget, s a pontos és részletes leírásokból arra lehetne következtetnünk, hogy szerzőjük maga is tevékenyen részt vett a test áthozatalában. Fuhrmann a kézirat eredetiségét bizonyítandó arra hivatkozik, hogy azt korábban többen is látták és felhasználták: így például Hadnagy Bálint, továbbá Fuhrmann szerint ezt a szöveget másolta le Johannes Gamons az Acta Sanctorum számára, s ezt használta föl Andreas Eggerer is rendtörténeti munkájában. Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi protoeremitici...* Viennae 1663. Az említett szerzőknél azonban sehol sem találunk utalást erre a konkrét kézírra. A kérdéssel először Pámer László foglalkozott, aki hitelt adott Fuhrmann-nak az egykori kézirat meglétét illetően. Pámer László: *Remete Szent Pál és a pálosok. Katholikus Szemle* 1907. 807. Holik Flóris később ugyanezt az álláspontot képviselte. Holik Flóris: *Alsáni Bálint és az Érdy-códex. Irodalomtörténeti Közlemények.* 1922. 130–132. Kelényi B. Ottó a Fuhrmann által kiadott szöveget összevetette Hadnagy Bálint translatio-leírásával, s következtetése szerint Hadnagy valóban a Fuhrmann által később kiadott kéziratot használta föl munkájában. Kelényi B. Ottó: *A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének első irodalmi forrása. (1511.)* in: *Tanulmányok Budapest múltjából.* IV. Budapest 1936. 87–110. Állításának alátámasztására azonban Kelényi nem hoz érveket. Fuhrmann jó szándékában nem kételkedve a különböző szövegek összehasonlítása után erős kétség merült föl bennünk az Anonymus Hungaricus-féle kézirat létével kapcsolatban. A kérdés részletes filológiai vizsgálata azonban már meghaladná a dolgozat kereteit.

15. Ennek a vizsgálatnak eredményét sajnos nem ismerjük.

16. Nyelvelméltár i. m. 465–468.

17. Eggerer: i. m. 162–170.; Nikolaus Benger: *Chronotaxis...* Kézirat 1742 OL AP fasc. 627.; Matthias Fuhrmann: *Decus solitudinis...* Viennae 1732. 224–228.

18. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XXXV.

19. Fuhrmann: i. m. 211.

20. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXIV.

21. *Acta Sanctorum Ungariae ex Joannis Bollandi. I. Tyrnaviae* 1743. 40.

22. *Monumenta Romana Episcopatus Wesprimiensis. III.* Budapest 1896–1907. 6.; 1422-ben Palacios Ferdinánd pápai követől negyvennapos búcsút nyertek az ereklye meglátogatói (uo. 31.). 1434-ben a rend generálisa IV. Jenő pápától kért és kapott búcsúkiáltást (uo. 99.), 1439-ben Erzsébet királyné közbenjárására 7 évi búcsúban részesültek az idelátogatók (uo. 108), 1471-ben a rend tíz legjelentősebb kolostorának kért búcsúengedélyt, amelyek között Budaszentlőrinc is szerepelt (uo. 210.).

23. Gyöngyösi Gergely i. m. cap. XXXV.

24. Ezt az összeget a budai polgárok szolgáltatták be Szent György napján: D1. 7684. Az adományt többször is megerősítették, így 1406-ban (D1. 8835.) és 1438-ban (D1. 13158.).

25. D1. 13563

26. *Elenchus Summarius archivi almae Provinciae Hungaricae Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae.* Kézirat 1750 OL E 153, 101 rksz.

27. D1. 17640–41.

28. AP 762. *Extractus* 254.

29. AP fasc. 326. fol. 139–151. No. 53.

30. A több mint száz éve szakaszosan folyó ásatások eredményei pontosan tájékoztatnak az egymást követő építkezésekről. Érdy János: *Hazai műrégiség a tizenötödik századból. Családi Lapok* 1852. 281–284.; Garády Sándor: *Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése 1939–41.* Budapest 1943. 173–184., uő: *A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos kolostor.* in: *Tanulmányok Budapest múltjából. III.* Budapest 1934. 87–110.; Zolnay László: i. m. 47–49.

31. Zolnay László: i. m. 48., térkép.

32. Budai várban talált régi gazdag sírboltról... *Tudományos Gyűjtemény* II. 1827. 42–61.

33. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXVII.

34. A síremléknek egy Remete Szent Pál mennybevitelét ábrázoló töredékét először ismerteti és rajtot is közöl róla Érdy János: i. m. 281. Fotóját közli Divald Kornél: *Magyarország művészeti emlékei.* Budapest 1927. 68. 76. sz. kép. Zolnay László 1971-es ásatásai felszínre hozták a tumba egy másik figurális töredékét is, amely egy királyi ornátusba öltözött, koronával és glóriával ékes, szakállas férfialakot ábrázol joggal a jobb kezében. Egyesek szerint az Artyaisten, Gyéressy Béla szerint a pálosok által a rend szentjeként tisztelt Nagy Lajos király alakja. Zolnay László: *A budaszentlőrinci pálos főkolostor emlékezete. Vigilia* 1973. 8. sz. 515.

35. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXII. Az építkezésekkel egy időben a kolostor szellemi fölvirágzása is fokozódott. A mintegy 500 szerzetest befogadó kolostorban nagy másológyműhely volt, és föltehetően itt működött a pálos főiskola is. Gyöngyösi egyik utalása nyomán (i. m. cap. LXXXIII.) következtetni tudunk a könyvtár méreteire is. Leírja, hogy 1526-ban mintegy ezer aranyforint értékű könyv égett el itt.

36. A fejeleklye megszerzését Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXXVII. leírása alapján közlöm.

37. Eggerer: i. m. 284–286., Kisbán Emil: *A magyar pálos rend története. I.*

Budapest 1938. 70. említi Pessina Tamás prágai dékánnak a fejedelmek átviteléről szóló munkáját.

38. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXXVII.; Eggerer: i. m. 285–286.

39. Fuhrmann: i. m. (1. 17. j.) 184

40. AP E 153 Fuhrmann (1. 13. j.) fol. 69–72. Kifejezetten utal a fejedelmekre: „Monasterium S. Pauli I. Eremitae Neostady ad immemorabili tempore possidet certum caput in Archivo” (fol. 90.), s idézi Borkovich Márton pálos generális perjel, majd zágrábi püspök, később kalocsai érsek kéziratosa bécsújhelyi vizitációját: „Egykor sok szent ereklyével fényeskedett Magyarország, mint Remete Szent Pál testével, akinek fejét ma is őrzi a pálosok bécsújhelyi kolostora.” (fol. 92.)

41. Fráter Valentinusról keveset tudunk. Első műve 1496-ban jelent meg Krakóban *Practica anni M.CCC.XCVII.* címen. Ebben az asztrológiai munkában a szerző a szabad mesterségek baccalaureatusaként mutatja be magát (Fraknói Vilmos: Hadnagy Bálint munkái. Magyar Könyvszemle 1901. 125.). A velencei nyomtatványból értesülünk családi nevével, amikor a mű egyik páncélos vitéz ábrázoló fametszetén a kiadvány szerzőjére utaló Hadnagy Bálint nevet olvashatjuk.

42. A műre a továbbiakban a H rövidítéssel és a megfelelő esetszámmal hivatkozunk. A 17–18. századi pálos történetírók szerint (Eggerer: i. m. 163., Gabriel Christolovez: *Breve notitia della translatione del corpo di S. Paulo primo eremito.* Roma 1702. 14., Fuhrmann: i. m. 1. 17. j. 184.) Hadnagy Bálintnak 1507-ben Krakóban megjelent egy *Prodigia S. Pauli primi Eremitae...* című másik munkája is. Míg az 1511-es velencei kiadásnak két példányáról is tudunk (az egyiket a budapesti Szabó Ervin Könyvtár, a másikat a római Bibliotheca Angelica őrzi), addig az 1507-es krakkói munkának a 18. században nyoma veszett. Ezt a kiadást többen is kétségbe vonták, ezért létét igazolni kell. Eggerer (a továbbiakban E) – mielőtt egyet is megemlítené az ereklyéhez kapcsolható csodák közül – leírja, hogy a csodákról Fráter Valentinus 1507-ben Krakóban egy katalógust tett közzé. Eggerer Hadnagy Bálint munkájának előszavát is följegyezte, majd ezután a Hadnagy által összeállított csodákból közül kivonatokat (Eggerer: i. m. 163–167., 288.). Christolovez (a továbbiakban Ch és az esetszám) az ereklye translációja után egyetlen csodát ír le részletesen, melynek forrását ugyancsak Hadnagy Bálint 1507-es munkájában jelöli meg (Christolovez: i. m. 12–14.). Az Eggerer munkáját fel nem használó Fuhrmann (a továbbiakban F és az esetszám) – ezt a csak nála található 9 eset bizonyítja (F21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30) – ugyancsak Hadnagy Bálint 1507-ben nyomtatott könyvét jelölte meg a csodák egyik forrásaként (Fuhrmann: i. m. 184.). Franciscus Orosz 1747-ben Sopronban kiadott rendtörténeti munkájában szintén megemlíti – konkrét leírások nélkül ugyan – Hadnagy Bálint 1507-es krakkói csodakatalógusát (Franciscus Orosz: *Synopsis annalium eremi-coenobiticorum ff. eremitarum ordinis S. Pauli.* Sopron 1747. 6–7.).

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés: vajon ki és mikor tarthatta kézben utoljára a krakkói nyomtatványt? A bibliográfiák leírásait a 18. századtól számba véve Horányi Elek az utolsó, aki – bár forrásait nem jelöli meg – pontos címet közöl, tehát még láthatta a könyvet (Alexius Horányi: *Memoria Hungarorum...* II. Bécs 1776. 183.). Mivel Horányi munkájának ezt a leírást tartalmazó kötete 1776-ban jelent meg, föltételezhető, hogy ekkor még volt példány a könyvből. A 18–19. századi

magyarországi bibliográfiák hivatkozásai mind Horányira mennek vissza (pl. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár.* III. Budapest 1896. 146.). Találhatunk olyan bibliográfiái utalást is, amely a műről megtévesztő adatokat közöl. Karol Estreicher az 1882-ben megjelent *Bibliografia Polska*-ban az 1507-es munkát magyar nyelvűnek mondja (Karol Estreicher: *Bibliografia Polska.* VIII. Krakó 1882. 45.). Ugyanő 1883-as német nyelvű bibliográfiájában a most is magyar nyelvűnek föltüntetett könyvről egészen más leírást közöl (Karol Estreicher: *Polnische Bibliographie des XV–XVII. Jahrhunderts.* VIII. Krakó 1883. 6.). Mint a kiragadott példák mutatják, nemcsak a bibliográfiák, de a múlt század végi szakirodalom sem tudta már meghatározni, hogy pontosan melyik és milyen műről van szó. A szerzők egymás utalásaira és szóbeli közléseire hivatkozva egymásnak ellentmondó következtetésekre jutottak (Csontos János: *Lengyelországi könyvbúvárlatok.* Magyar Könyvszemle 1890. 237., 246. további hivatkozásokkal).

A két kiadás kérdését tudományos alapon először Fraknói Vilmos vetette föl 1901-ben (Fraknói Vilmos: i. m. 113–125.). Szerinte az 1507-es műre való hivatkozások alapján két külön kiadásnak kellett léteznie. Vele szemben foglalt állást Kelényi B. Ottó: i. m. 88–90. Kelényi föltételezi Eggerer tévedését, s arra gondol, hogy bár Eggerer az 1511-es kiadást használta, de szem elől tévesztette annak 1511-es impressumát, és csak a generálisi engedélyre vonatkozó 1507-es dátumot vette figyelembe. Ezt az állítást azonban megkérdőjelezi az a tény, hogy Eggererhez hasonlóan – s töle függetlenül – Christolovez, Fuhrmann, Orosz is egyöntetűen hivatkoznak az 1507-es krakkói kiadásra. Nem lehet bizonyítékként elfogadni azt sem, hogy – mint Kelényi állítja – Eggerer Hadnagy Bálint 1496-os krakkói kiadású munkájának ismeretében tévesen Krakót jelölte meg kiadási helyként, mivel egyrészt Eggerer sehol nem tesz említést arról, hogy ismerte volna ezt a művet, másrészt pedig nem föltételezhetjük, hogy Eggerer a kiadás idejét és helyét egyaránt eltévesztette volna. Az 1496-os mű éppen arra utal, hogy Hadnagy Bálintnak már 1507 előtt is voltak krakkói kapcsolatai, s így egy újabb munka krakkói kiadása már nem jelenthetett neki különösebb nehézséget. Eggerer művének és az 1511-es kiadásnak az összevetése is Kelényi érvelése ellen szól. Míg ugyanis az 1422-ben Siklóson történt csodás eseményeket Hadnagy velencei kiadású könyve csupán egyetlen mondatban említi (H87), addig Eggerer ezt az esetet az általa használt 1507-es forrás alapján részletesen leírta (E20). Kelényi álláspontjának igazolása további kérdéseket is fölvet. Kelényi szerint ugyanis a pálos generális által Milchernek adott egyedárúsítási jogra csak akkor lett volna szükség, ha nem létezett volna az 1507-es kiadás, mert különben az igényeket már korábban kielégítették, s így egy újabb kiadás nem jelentett volna különösebb üzletet. Ezzel kapcsolatban azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a krakkói és a velencei kiadás tartalma lényegesen eltérhetett egymástól. Csak ezzel magyarázható, hogy bár a 17–18. századi történetírók még mindkét kiadást ismerhették, mégis – mivel náluk a csodák hitelességének kérdése másodrendű szerepet játszott – következetesen az 1507-es krakkói nyomtatványt kivonatolták. Eggerer és Fuhrmann kivonataiban az 1507-es kiadásra való hivatkozás után ugyanis összesen 11 olyan eset leírásával találkozunk, amelyeknek a velencei kiadásban egyáltalán nincs párhuzama, és amelyeket más korábbi forrásokból sem meríthettek (F5–E6, F6–E7, F21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30). Ebből viszont arra

következtethetünk, hogy Hadnagy Bálint 1507-ben csak a csodákat foglalta könyvbe részletesebben, mint 1511-ben, az 1511-es kiadásban pedig a csodaleírások – az életrajz, a translatio leírása és más pálos vonatkozású iratok mellett – csupán egy részét jelentették a műnek.

A 11 eset közelebbi vizsgálata során megtalálni annak a magyarázatát is, hogy ezek miért nem kerültek bele az 1511-es munkába. A 11 csoda körül kettőben Szent Pál nem az ereklyéhez kapcsolódó fogadalomtétel után nyújtott segítséget (F29–30). Ilyen jellegű imameghallgatásra az 1511-es munkában egyáltalán nincs példa, mivel itt kizárólag az ereklyéhez kapcsolódó csodákat olvashatjuk. A fennmaradó 9 esetet pedig Hadnagy Bálint azért nem vehette be az 1511-es jegyzékbe, mert ezek nem állták meg az alaposabb kritikát. Az 1511-es kiadás vizsgálatából az is kiténik, hogy Hadnagy Bálint csak azokat a csodákat fogadta el hitelesnek, amelyeknek megtörténtét saját szemével látta, amikről előtte tettek vallomást, amelyeket írásos följegyzések bizonyítottak vagy amelyekről szavahihető emberektől kapott vallomást.

Föltétődik még a kérdés: ha volt két kiadás, akkor Hadnagy Bálint 1511-ben miért nem említette meg a krakkói előzményt? Ez egyrészt azért történhetett így, mert a szerző külön kiadásként és önálló műként fogta föl a két könyvet, másrészt pedig az ugyanattól a szerzőtől származó korábbi munkák említése ebben az időben egyszerűen nem volt szokás. (Például Temesvári Pelbártnak a 15–16. században számos kiadást megért munkáiban sem találunk nyomot arra, hogy föltűntették volna az előző kiadásokat vagy a szerző korábbi munkáit.)

Kelényi az egyetlen kiadás mellett érvként említi egyébként azt is, hogy a mű a generálisi engedély nyomán 1507. november 18-ra készült el, s így nem valószínű, hogy Krakkóban még ugyanabban az évben ki is nyomtatták volna. Itt azonban Kelényi szem elől tévesztette azt, hogy bár a generálisi engedélyről az 1511-es velencei kiadásból értesülünk (Valentinus de Hungaria: i. m. fol. 8.), de az nem a csodajegyzékre, hanem Remete Szent Pál életrajzának megírására vonatkozik. Így ez az engedély nem fogható föl az 1507-es kiadás engedélyének, már csak azért sem, mert a későbbi hivatkozások alapján tudjuk, hogy ilyen is létezett (Eggerer: i. m. 163.).

Megemlítjük még, hogy Kelényi után fölfigyelt a két kiadás problémájára Mályusz Elemér is, aki Kelényi érveit kellőképpen meggyőzőnek tartva elvetette az 1507-es kiadás létét (Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 1945. 7. 13. sz. jegyzet). Téves föltételezésnek tartja az 1507-es kiadást a Régi Magyarországi Nyomtatványok Appendixe is (1473–1600. Budapest 1971. 724.). Minden érvelés nélkül – Kelényire való ellentmondó hivatkozással – két kiadást említ Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest 1940.99.).

43. A vállalkozás súlyára utal az 1511-es kiadvány terjesztőjének személye. A könyv egyedárusításának jogát Matthias Milcher budai könyvkereskedő kapta meg (Valentinus de Hungaria: i. m. fol. 56/b.). Milcher 1510-ben Kaym Orbánnal együtt Lyonban kiadta az Ordinarius Strigoniensis című egyházi szerkönyvet, 1514–1519 között pedig Bécsben könyvkiadóként és könyvtársként szerepel (Végh Gyula: Régi magyar könyvkiadó- és nyomdászjelvények. I. Budai könyvtárakok jelvényei 1488–1525. Budapest 1923.24.). Ilyen nagy jelentőségű vállalkozások

mellett Milcher aligha fogadta volna el a könyv egyedárusítási jogát, ha ettől nem remélhetett volna bőséges hasznot.

44. A szóbeli hagyományra utal Hadnagy Bálint, amikor így ír: „me scio sed non viso” (H87). Az Érdy-kódexben is találunk utalást a csodás események szóbeli terjesztésére (Nyelvelmléktár: i. m. 466–467., vö.: Bán Imre: A Karthauzi Névtelen műveltsége. Budapest 1976.17., 101.). A siklósi várnagy esete kapcsán képet kapunk a hagyomány sokféle variációjáról is, mert a történetnek más-más változatát olvashatjuk Hadnagy Bálint 1511-es munkájában (H87), az Érdy-kódexben (É2), megint másként Eggerernek (E20), Christoloveznek (Ch1) és Fuhrmann-nak (F27) a Hadnagy Bálint 1507-es krakkói munkájára hivatkozó leírásaiban.

45. H1–5

46. Ez az ősforrás a kegyhelyen történt vagy az ereklyének tulajdonított és a szerzeteseknek elmondott csodák jegyzéke volt. Erre utal Hadnagy Bálint az egyes fejezetek végén, amikor megjegyzi, hogy az esetet elmondó testimoniumot hagyott ott (vö. pl.: Valentinus de Hungaria: i. m. cap. 17. fol. 18/a.). Pontosan nem tudjuk, milyenek lehettek azok az írásos följegyzések, amelyeket Hadnagy Bálint használt. Föltehetően jegyzőkönyvszerű leírások voltak, amelyeket aztán ő szedett összefüggő rendbe. Eggerernél az egyik csoda leírásában olvashatjuk, hogy az elbeszélő történetet Ebes Gáspár, a szent sír őrzője (custos sacri tumuli) és Csanádi Albert, a hely prédikátora (predicator loci) hűségesen bejegyezte az évkönyvekbe (fideliter in annales retulerunt) (Eggerer: i. m. 166.). Fuhrmann forrásai között szintén említi az Annales-t: referunt Annales Ordinis S. Pauli (Fuhrmann: i. m. 1. 17. j. 212.). Gyöngyösi Gergely – bár nem említi – szintén ismerhette ezeket a följegyzéseket, mivel többször is járt Budaszentlőrincen (Mályusz Elemér: i. m. 5.).

47. H5; Hadnagy Bálint munkájából adatokat sorol fel Kelényi B. Ottó: i. m. 98–108., Pásztor Lajos: i. m. 99–111. és Zolnay László: i. m. (1. 8. j.) 256–259., anélkül hogy a jegyzőkönyv részletes elemzését megkísérelnék.

48. H1, 2, 3, 4, 62, 64, 65, 66, 67

49. H76, 78

50. H77, 79, 80, 81, 82, 83, 84

51. H77, 79, 82, 83

52. H76, 78, 80, 81, 84

53. H68

54. A továbbiakban Gy és az esetszám.

55. Nyelvelmléktár: i. m. 467–468. A továbbiakban É és az esetszám.

56. Eggerer: i. m. 154–167., 288

57. E20, 21

58. Christolovez: i. m. 12–14.

59. Fuhrmann: i. m. 184–200., 209–218., 220. Ugyanez a könyv megjelent magyarul is: Orosz Ferencz (ford.): Egyedülvalóságnak ékessége. Nagyszombat 1754.

60. F30 Gyöngyösi hivatkozva tőle veszi át Tar Albert csodás gyógyulásának történetét, amit azonban Gyöngyösi nem említ csodaként (Gyöngyösi: i. m. cap. LXXII.).

61. Első pillantásra meglepőnek tűnhet az egymástól meglehetősen nagy időbeli távolságban keletkezett források együttes, azonos szempontok alapján történő vizs-

gálata. Ez az érzés még fokozódhat, ha arra gondolunk, hogy Hadnagy Bálint és például Fuhrmann munkája egészen más történelmi helyzetben, más igények kifejezéséként jött létre: Hadnagy Bálint elsődleges célja könyvével a virágzása teljében lévő rend felfogásával ellenkező munkák kiszorítása volt, a búcsújárók szükséglete és a propagandisztikus cél itt még meglehetősen háttérben maradt. Másképp áll a helyzet Fuhrmann-nál, aki magyar nyelven is kiadott munkájával a rend újrafölvirágzását akarta elősegíteni, s a vallásos épülés szándéka mellett már nem az ereklyének, hanem a pálos rendnek akart új tisztelőket szerezni. Míg a középkorban a mirákulumok a vita et miracula-program keretében a hagiográfia szerves részét képezik, addig a barokkban a középkori ereklyékhez kapcsolódó mirákulumok hitelesítő ereje fokozatosan háttérbe szorul, s a vita-khoz és legendákhoz kapcsolódva pusztán illusztratív szerepet töltenek be. De éppen a mirákulumirodalom mint sokfélesége ellenére is évszázadokig hasonló keretek között mozgó műfaj a legfőbb biztosíték arra, hogy ebben az esetben nem vétünk a forráskritika szabályai ellen, ha a későbbi korban keletkezett forrás adatait – kellő körültekintéssel – korábbi időkre vetítjük vissza.

62. vö.: Hans D. Oppel: *Exemplum und Mirakel*. Archiv für Kulturgeschichte 58. k. 1976. 96–114. és Matthias Waltz: *Zum Problem der Gattungsgeschichte im Mittelalter. Am Beispiel des Mirakels*. Zeitschrift für romanische Philologie 86. k. 1970. 22–39.

63. Terjedelmi okok miatt sajnos el kell tekintenünk a különböző forrásokban többször is szereplő esetek leírásainak részletes összehasonlításától, pedig ez az egyes szerzők munkamódszerének, szemléletének vizsgálata szempontjából tanulságos volna.

64. Peter Assion: *Die mittelalterliche Mirakel-Literatur als Forschungsgegenstand*. Archiv für Kulturgeschichte 50. k. 1968. 172–180.

65. A további elemzésben segítségünkre volt Dieter Harmening: *Fränkische Mirakelbücher*. Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter 28. k. 1966. 47–144., Matthias Zender: *Mirakelbücher als Quelle für das Volksleben im Rheinland*. Rheinische Vierteljahrsblätter 1977. 108–123. és Klaus Welker: *Die Inchenhöfener Mirakelaufzeichnungen (1506–1657)*. in: Remigius Bäumer (szerk.) *Von Konstanz nach Trient. München–Paderborn–Wien 1972*. 635–657.

66. H67: *Eodem tempore*. In vigilia Symonis et Jude. Quidam rusticus de villa Karas Ladus nomine venit qui fide mediante narravit se tantam surditatem incurrisse et a multo tempore quod est in campanili existens sonum campane minime audire poterat. Qui postquam ad sanctum Paulum se devovisset et iter arripuisset in via constitutus pristina sanitati restitutus est ac si alias aliquas surditates minime sustinuisset pro quo laus Deo.

67. H5: quod in recenti est memoria factum est

68. E21: miraculum illo tempore ... totum regnum pervaserat

69. H1: mihi factum narravit confessionem fecit

70. H64: factum mihi et fratribus narravit

71. Gyl: nos oculis nostris clare conspeximus.

72. H5: non parvus erat tunc concursus populi

73. H17–18: quedam mulier relictā venit cum duobus nepotibus ... qui unacum avia ipsorum fide mediante testimonium perhibuerunt veritati

74. H39: factum fratribus retulerunt

75. H70: ad tumbam Sancti Pauli attulit unacum patre suo effigiem in cera

76. H78: in singulis locis quatuor predictis propria manu scripturam parieti annecti se promisit

77. F32: manuscriptis ista decerpta sunt

78. E21: e cuius manuscriptis ista decerpsimus (Itt jegyezzük meg, hogy ezek a gyógyulás történetét megörökítő, legtöbbször a kápolna falára függesztett táblák voltak a votivképek közvetlen előzményei.)

79. H81: notum sit omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis

80. H81: hanc paginulam manu propria ipsius scriptam capelle ... lateri annectere

81. H82: notum sit omnibus maioribus et minoribus Christi fidem habentibus

82. H10: quidam sacerdos Johannes nomine ... incepit dicere: pater custos, agite gratias Deo

83. E7: hos nobilium quispiam ... facta salutatione ita allucutus est: videtisne Patres observandissimi mulierem illam...

84. F6: Quibus auditis et indagata rei veritate praefati fratres miraculum fideliter in annales retulerunt

85. F24 vidit ... P. Stephanus Custos S. Patris ... atque contrectavit visaque et contrectata in scriptis reliquit

86. E20: Contigit in Siklos Anno Christi 1422 tempore Sigismundi Imperatoris et Regis Ungariae, quod miraculum illo tempore adeo totum Regnum pervaserat... In predicto igitur Castro Soklios, fuit Castellanus quidam Ladislaus nomine natione Ungarus, Nobilis genere, sed fide multo nobilior, et ... is itaque inter caetera pietatis opera specialem gerebat devotionem, cum spe plena erga S. Paulum primum Eremitam, qui ob ejusdem amorem omnes Fratres sub ejus nomine militantes longe vel prope constitutos, fovebat ac nutrebat, eisdem necessaria tribuens, et quasi paternam curam in temporalibus gerens, eosdem ab impetitoribus et calumniatoribus, summa cum cura defendebat, ... adeo ut merito confraternitatis nomine... Morbo itaque correptus accersiri facit Patrem Ordinis pro poenitentiae santissimaque Eucharistiae Sacramento administrando, bonisque suis Presbytero alyysque ad id adhibitis, testamentaliter dispositis sic adstantes affatur:

Charissimi postquam anima mea de corpore egressa fuerit, mox ipsum cadaver ad monasterium Fratrum Eremitarum Baych dictum tumulandum deportetis hi namque sunt Fratres mei peramandi, ... post mortem etiam ab eis nolo divelli. Inter haec et similia verba paululum agonisans, Divis se ac S. Paulo primo Eremitae commendans, emittit spiritum, sitque cunctis planctus magnus et maxime suis. Interea paratis funeralibus ipsum cadaver cum pompa magna et comitiva eximia ad locum sepulturae ducitur. Dumque more solito psallentium choro stiparetur, tumultusque populi sexus utriusque ipsum feretrum circumstarent et ab amicis ac domesticis Nobilibus et ignobilibus deploraretur peractis divinis officiis in tumbam depositus lapide claudi deberet, ecce subito consedit mortuus. Quo viso cuncti perterriti ... e templo aufugientes ad eo ut nullus cum eo manserit praeter patrem quendam senem nomine Lucam, qui ob ingens vitae suae meritum et sanctimonium eximiam ab omnibus felix vocabatur. Imo et beatus vocatus et multorumpatror

miraculorum, hic in Monasterio Nostre sepultus adhuc integer corpore perseverat cum pluribus alijs de quibus B. Ioannes Capistranus dicere solebat, si quis sanctos in corpore jacentes videre desiderat ad Nostre vadat. Hic igitur Pater Lucas penes feretrum flexis genibus devotissime Deum et S. Paulum Patrem nostrum ... exorabat ... inquit, vivis ne fili Ladislai? vivis? tu ne es vere ille Castellanus? et si tu es manifesta mihi, et quid tecum sit actum palam edissere ... Et ecce restupenda mortuus quasi de gravi somno evigilans ... respondit. O Pater rogo te, ut revoces eos qui aufugerunt, confortans eos ut sibi minime timeant ... Percipiant magnalia Dei, quae dignata est divina pietas meritis Sancti et gloriosi Pauli primi Eremitae in me demonstrare. Cumque ad hujus senis Patris hortationem et assecurationem iterum cuncti advenissent, licet tremebundi ... is qui mortuus fuerat rauca voce sic eos affatur. Charissimi Fratres et Amici audite justum Dei iudicium in me peccatore completum: quando dira infirmitas animam meam e corpore extorserat, in ictu oculi coram districto iudice comparere sum compulsus... Et en coram multis mille millibus qui Iudicem circumstabant, allatus est liber quidam in quo omnia gesta mea continebatur, quem cum iudex tradidisset Angelis suis ad legendum, ut de bonis praemiarer, illi reperiunt mala mea instar arenae maris quae commiseram, corde ore, et opere a iuventute mea de quibus dignam poenitentiam non eferam. Bona mea gesta erant paucissima, imo ut verum fatear non plus de orationibus meis quam quantum nimidium Pater noster est, quae sine peccato mortali oraveram... Tunc timor et tremor venerat super me, vel ob solum aspectum immundorum spirituum ... praeter unicum solatium nil occurrebat quam quod in oratione Fratrum Ordinis cuius et in meritis Beatissimi Pauli illorum atesignani plurimum sperabam, sed in hac mora cum jam fere desperarem, ecce video a longe senem magnum, niveo candore fulgentem baculum Eremiticum in dextra gestantem festinare in adiutorium mihi ... pronus coram iudice unacum multitudine Fratrum suorum, quibus vallatus erat cornuit, eumque adoravit dicens: Juste Iudex, totius pietatis ac misericordiae Pater et Domine, cui semper proprium est misereri et parcere, memento quia miserecordia tua superexaltat iudicium tu enim non vis mortem peccatoris sed ut convertatur et vivat... Redeat haec anima in corpus suum ad vitae emendationem, et poenitentiae actionem, ut enarret universis mirabilia tua. Quo obsecrante Deus continuo exaudivit preces Sancti sui, ad ejusque me orationem resuscitavit, et datae sunt mihi inducie triginta dierum ad agenda poenitentiam... Et hoc signum mei testimonij est, filius meus parvulus hodie morietur ... pluraque aliam de Sigismundo Rege quam de Domino suo Nicolao Garay praedixit, prout sibi revelata fuisse asservit. Quibus auditis populus laudes Deo decantabat et orationes ad Patrem miserecordiarum fundebat... Post haec omnibus ad propria redeuntibus Castellanus ibidem mansit austeram in monasterio vitam tracturus, adeo ut intra illos triginta dies nemo mortalium eum, aut redentem aut manducantem aut bibentem, aut dormientem viderit, sed semper orationi vacantem ... ipse flexis obviabat genibus et singulorum Fratrum deosculabatur manus dicens: gratias ago Deo meo quia meritis D. Pauli et vestrarum orationum intuitu dignatus est animam meam de profundo inferni liberare et corpori meo restituere, ut poenitem. Sicque computis 30. diebus et sacramentis rite munus obdormivit in domino, qui multorum deinde causa fuit salutis. (vö.: H87, Ê2, Ch1, F27)

87. A mirákumelbeszélést az exemplumirodalomhoz sorolja Hellmut Rosenfeld: *Legende. Stuttgart 1972*³ 24–26.

88. A mirákumirodalom irodalomtörténeti szempontú elemzésére jó példa Hermann Bach: *Mirakelbücher bayerischer Wallfahrtsorte. Diss. München 1963*

89. H87–88: sunt et talia innumera miracula in muris capelle hinc inde pendentia, scilicet quos non redietur illa omnia colligere

90. Fuhrmann: i. m. 192.: sunt enim, ait memoratus P. Valentinus, innumera miracula in muris capellae hinc inde pendentia: quot autem ab initio sunt facta, solius Dei notitia comprehendit

91. H7: excitata surrexit

92. H14: votum emittens statim sanata est

93. H16: parentes ipsius votum fecerunt ipsum puerum huc deferendum continuo sanatus est

94. H40: puer de gremio matris prosiliens stetit super pedes suos

95. H24: oculorum cecitatem et pedum dolorem incurrens, votum emisit statimque in pedibus sanata est et oculis illuminata

96. H27: consilio communi votum fecerunt visitandi reliquias Sancti Pauli, quo facto statim de cippo facillime liberati

97. H58–59: liberati sunt tam mirabiliter quam miserecorditer statim

98. H8: statim melius habere cepi et continuo ad votum sanatus est

99. H9: statimque ut verba ista protuli, subsecuta est alleviatio doloris adeo ut in continentem calcem pedis lesi ad terram mitterem ... duobus baculis sustentatus ambulare ... nunc vero Deo dante perfecte sanatus

100. H10: voto emisso statim levius sensi illico itinere arrepto ... cepi loqui

101. H11: voti promissione statim melius sensi unde per gaudio statim iter arripui et prima die medium miliare itinerando confeci sequenti die duo miliaria reliquis vero singulis viribus ampliatus

102. H53: votum faciens sensit levius et tandem veniens fuit perfecte sanatus

103. H1: ceperunt quasi omnia membra sui corporis sensim et perceptibiliter magis ac magis quandam vigorem et pristinam recuperare sanitatem ... medie noctis tempore advenisse e lecto prosiliit viribus ... atque domum exiens cum se undique sanus conspiceret

104. F24: multas iam medicinas adhibuerat, ut curaretur, sed dum nihil proficeret

105. H78: parvos medicos auxiliari posse

106. H83: mihi nihil proficere ope medicorum

107. H2: eum linteaminibus involuerunt ad currus partes posteriores sui genetrix affides lamentabiles voces dabat et ululatus miserabiles emittebat sicque cum puero viam dirigentes duobus miliaribus confectis ceperunt ut puer predictus in cymiterio ville cui appropinquabant quantotius tumularent

108. H4: puer ... ad mortem debilitatus

109. H7: iam puella per horam et dimidiam mortua iacuerat

110. H16: cum accensa in manu ipsius candela morti propinquus agonizaret

111. H22: factaque in agonia

112. E6: iam in ecclesia parochiali S. Michaelis tumulandus erat

113. H23: iam ... mortem expectaret
 114. H1: nec mori nec vivere valeret quodam vespere iam solis occasum
 115. H1: devenit potentiam et miserias ut nec de lecto surgere nec se de latere in latus vertere nec cibi aut potus gustum habere poterat cuius etiam ossa per diuturna infirmitate
 116. H10: tandem infirmitate ... obmutui
 117. H31: cum animo captivitatis sue miseriam revolveret
 118. H33: incidit infirmitatem ... itaque alio duce est de domo ad ecclesiam
 119. H40: per septem hebdomadas ... nihil comedit adeoque fuit attenuatus in omnibus membris quod propter cutem et ossa nihil in eo videbatur
 120. H42: dolorem oculorum incurrit que quasi excecabatur
 121. H50: nec precibus pie sue geneticis, sed nec proborum virorum intercessione posset e carcere liberari
 122. H62: horribili infirmitate depressus per tres hebdomadas et amplius nullum cibum aut potum poterat deglutire. Et si violenter quavis arte cibi ore eius inferebantur etiam si deglutire contigisset statim reiiciebat dormire autem non solum non poterat sed nec violenter oculos claudere ad dormiendum valebat unde alienatus a spiritibus clamabat confuse nescio quid die noctuque atque iam infatuatus sepius surrexit et aufugisset
 123. H1: nonie mensibus infirmatus
 124. H3: novem ... mensibus
 125. H10: ad tres menses
 126. H12: a nativitatis
 127. H30: tempore mensis
 128. H33: tribus annis continuus
 129. H34: septem mensium
 130. H40: per septem hebdomadas
 131. H20: iam morti vicina pene succocaretur
 132. H62: nisi eum domestici qui eius curam agebant sollicitate custodissent
 133. H1: quidam amici sui causa compassionis eum visitassent
 134. H6: cum pavore maximo occupatus vidit ambos custodes somno soporari. Sensit etiam ambas manus non ita ut prius ferro constringi
 135. H37: turcis dormientibus per omnia castra eorum libera evasit
 136. H4: qui puer etiam nunc usque ... sanum
 137. H13: signum sue sanitatis ... plenum
 138. E4: custodes qui annorum decursu dicta posteritati consignarum
 139. H5: O populares ... subvenite in quarum doloribus maternis. Nam puer placidus qui unice optime quoque diligebant fluminis voragine absorptus est. Sublevatis itaque in celum luminibus tendensque ad sidera psalmas cepit supplex obsecrare matris lachrymis
 140. H63: Deus omnipotens et miserecors gloriose virgo Maria et sanctissime Paule oro ego peccatrix indigna et supplico quatenus revertatur anima istius pueri in viscera ipsius
 141. H2: quidam laicis cum uxoribus et pueris decreverunt reliquias dominici sanguinis in Batha visitando honorare facta peregrinatione, cum de Batha reversi

ad propria remearent puer quidam quinque annorum cum eis existens adeo est infirmatus

142. H5: in quidam possessione Karus vocata in comitatu zempleniensis in ripa fluvii dicia vocati ... ad glacies teneras ipsius fluvii puerilibus exercitii ... assolet ... puer quidam octenis ... nec sperato lubrica glatie collapsus

143. H9: quidam venerande caniciei sacerdos Georgius nomine de Perchixaradi ... cepit dicere ... quadam die in Pechvvarad dum cum honeste sacerdotibus collationem agerem ... contigit me in conventu eorum cadere

144. H4: Genetrix sua sanctissimo Paulo devota detulit eum Budam ad reliquias ipsius pro restauratione pueri petitura. Erat pro tunc tempore meridianum quo et capella eius clausa tenebatur et fratres pro custodia sanctarum reliquiarum deputati meridiana quiete pausabant ascendit itaque mulier prefata cum puero domum superiorem ad matronam devotissimam in coquina servitio fratrum eorumdem occupatam cui pueri debilitate et sua intentione patefacta ... matrona devota ... fratres custodes Sancti Pauli ... resuscitat

145. H69: per plures annos cecus existens in tantum ut neque horas dicere neque divina celebrare potuit

146. H1: Laurentius votis quibus poterat sanctissimi cepit inclamare Paulum vovens et permittens Deo et beatissimo Paulo ut si meritis ipsius per divinas clementiam quo quomodo alleviarent extunc sine animi tarditate suas sanctissimas reliquias vellet visitare. Mirabilis Deus in sanctum suis et vere gloriosus

147. H5: O sanctissime Paule scio equidem ut Deum omnia posse ita optimis maximisque meritis tuis redde igitur unigeniti mei animam quam pallida mors subdola fraude abstulit quam si ut spero reddas firma fide sacratissimis reliquiis tuis redivinum permitto me delaturam quae multa qui nocte integra et die sequenti sole iam iam oceano se tingente

148. H62: Inqua quidam iuvenis Valentinus nomine sedetum annorum vel quasi. Cum una nocte met secundus ad vicinam villam pro vino apportando fuisset directus et in reversione cuidam imagini salvatoris secus viam erecte obvians flexis genibus orationes devotas per orasset. Iterque ceptum prosequerentur ecce multitudo – ut creditur – demonum in variis formis eidem obviat qui statim super eum irruens timore valido propulsus nihilominus tamen in domino Deo fidens gladium quem penes se habebat extrahens cepit cum eis confortare tandem videretur superari crucem salvatoris fronti impressit divine protectioni se commendans et statim omnis illa demonum fantasia evanuit rediens igitur ad domum simul cum vino

149. H78: Ideo fratres carissimi in infirmitatibus gravibus positi ad merita predictorum sanctorum accurrendum et eis supplicandum est per quorum meritis omnium rerum opifex sit benedictus in secula seculorum amen

150. H4: infirmatus

151. H49: od mortem infirmata

152. H54: tantam infirmitatem patiebatur quod nec surgere valebat

153. H8: corpus meum medium ita aruerat quod neque manum meam dexteram sed neque pedem sentirem

154. H13: claudus

155. H15: pes contractus fuerat

156. H21: paciens fluxum sanguinis et paralisi in pedibus
 157. H28–29: qui ambo simulcum apostema mortale incurrissent
 158. H12: caducus morbus
 159. H22: morbo caduco invasam
 160. H25: caducum morbum paciens
 161. F29: linguam pecudis instar exertam, eiectionis cum sanguine spumis, manibus pedibusque quaquaversum agitata, ut etiam quaternioni fratrum negotium retinendi dederit
 162. H69: cecus existens
 163. H53: dolore oculorum nimium cruciaretur
 164. H51: per medium annum dolorem oculorum patiens tandem lumine privatus est
 165. H3: oculorum infirmitatem incurerat ... tandemque utroque oculo orbatus excecatus est
 166. H64: infatuatus
 167. H62: multitudo demonum in variis formis eidem obviat
 168. H88: demonium obsessa
 169. Gy2: frater Laurentius conversus, artepictor, ... infatuatus fuit ... paucis diebus sana mente, integro aspectu Deum benedicens et usque ad extremum anheritum loquelam non amisit
 170. F29: frater malus ... agoniam premebatur ... interrogatus a fratribus, qui valeret? Nonne videtis, ait multitudinem daemonum in specie cattorum, qui me devorare volunt, et tota domus repleta est ipsis. ... Fratres ... pars ruit in genua, alii verba salutaria Jesu et Mariae inclamant, non nulli ostensa Crucifixi effigie vulnera, sanguinem, et mortem Salvatoris ingeminant.
 171. F29: Fol. 243. circa Ann. 1476
 172. H68: quodam morbo quo franczvar dicitur
 173. H70: morbo pestifero qui franczvar dicitur
 174. H73: a venenosis vermibus in manibus et pedibus graviter inficeretur ... franczvar vulgariter dicitur
 175. H76: doloribus morbi Gallici gravissime torquebatur
 176. H78: sopiositas scabierum et quod franczvar afferitur acrescebat. – A verbaj 1500 körüli jelentős elterjedtségét mutatja például az is, hogy Zsigmond herceg 1500 márciusában budai sétalovaglása közben 1 aranyat osztat ki a csoportosan járkáló verbajosok között, november 28-án ismét 1 aranyat adott nekik (Zolnay László: i. m. (I. 8. j./117.). Az 1512-es esztergomi misekönyv egy votivmisét is tartalmaz a lues ellen (Missale Strigoniense... 1512, 287.).
 177. H19
 178. H33
 179. H57: medicis igitur vocatis et ligato vulnere sed nihil proficere cerneret sed magis graveretur
 180. H73: circa sanctas manus sancti Pauli crystallum tangens sarcophagi et debiliaque membra inde liniens. – Az ereklye őrzése különleges megbízatás volt, amit bizonyít Gyöngyösi megjegyzése az 1519-ben Nosztrén eltemetett Ebes Gáspárról: Fr. Casparus de Ebes, sanctus senex, custos S. Patris nostri (Gyöngyösi

Gergely: i. m. cap. LXXXII.), aki Eggerer és Fuhrmann szerint Csanádi Albert prédikátorral együtt szemtanúja volt, amint az egyik zárándok éppen valóra váltja a fogadalmát (vö: E7–F6).

181. H2: puer quidam quinque annorum ... est infirmatus
 182. H16: filius suus parvulus ... infirmatus
 183. H63: filius parvulus unius anni ... in aqua detentus
 184. H4: puer quidam anniculus ... cuiusdam civis de Peste infirmatus per unius spacium hebdomade nec semel quidem matris ubera acceptebat
 185. H5?
 186. H7: Joannis Kezzy dicti confratris ordinis nostri ... filia unica de alto valde cecidit gradum et fractis cervicibus itidem expiravit
 187. E6: puer ... pelleficis Varadiensis filius in flumen Pecze appellatum ... qui impetu vehementibus exanimis repertus est
 188. F21: inescatus sive intoxicatus fuit
 189. H31–32: duo viri simigiensis videlicet Valentinus de Leperd et alter Petrus filius eiusdem, quorum primus tum per quendam nobilem captus fuisset et cippo fortiter astrictus ... alter per latrones captus et omnibus bonis suis spoliatus denique loris durissimis strictissime colligatus
 190. H58–59: duo iudices de Temesvvar ... ad regem venientes et sua negotia eidem exponentes per quosdam malivolos accusati regio mandato carceri sunt mantipati. Cumque didissent minis regie maiestatis suis oculis se pervari timore perteriti votum fecerunt se non reversuros ad propria donec sacras reliquias visitarent illico liberati sunt
 191. H6: quedam nobilis per suis ... delictis Bude captus et feramentis in collo in manibus cathenatus et constrictus carceri mancipatus ad mortem tenebatur inclusus
 192. H27: quidam Michael de Zantotelek dicens quod bohemi de exercitu regis existente cum duodecim homines captivassent et ipsos graviter in cippo detentos torquerent volentes ab eis pecuniam extorquere
 193. H37–38: relicta quoddam Mathie Magni Anna dicta Szenthmätyn prope Gara ... per sevissimos turcos ... fuisset capta et deducta ad civitate Parodyna
 194. H44: cum ... turci provinciam Themesvvaar depopulassent quidam Stephanus in campi medio per eosdem circum vallatus
 195. H71: quidam de Vvaradino Petri in captivatem inimicorum incidens
 196. H63: in festo Urbani pape reliquie sanctissimi Pauli de Buda – ubi tunc propter regni disturbium pausaverant – cum maxima solennitate ad suum monasterium reducte fuissent. – Ez a ház a mai Hess András téri 3. sz. alatti ún. Vörös sün ház volt, amit a szerzetesek 1423-ban kaptak Cillei Hermanntól, Zsigmond király apósától a neki adott nagy királyi kúriáért (Magna Curia Regis) cserébe. E házról nevezték el a mai Fortuna utcát Szent Pál utcájának (Zolnay László: i. m. I. 34. j. 516.). 1490-ben azért vált szükségessé az ereklye biztonságosabb helyre szállítása, mert Miksa császár betörésével a belpolitikai viszonyok bizonytalanná váltak.
 197. H65: quidam civis zagabiensis ... e carcere solutus unacum compedibus qui pedes eius stringebant iter arripuit et ... per regiam viam a Buda usque sanctum Paulum ... timeret Deo et sancto Paulo seipsum protegendum commisit ab eis nec

videri nec capi potuit quousque capellam ingressus tandem fratres feramenta de pedibus eius solventes ipsum liberum ab ire permiserunt

198. H48: Blasius Saarkan de Chanadino cum uxore per turcos captus et ad Turciam deportatus cum ibidem decem annis detentus duas filias genuisset et tandem ultra mare ... votum fecit ... dominum suum Zoltanus iugulans unacum uxore et liberis liber evasit

199. H2

200. F28: regis Matthiae Corvini, qui in ipsis S. Pauli solemnis, cuius patrocinio uti et filiorum suorum precibus personaliter in aedibus S. Laurentii, se suamque fortunam commendavere

201. F31: magnificus Emericus filius vayvodae de Uvamos, castellanus de Diosgyer qui admodum persequabatur religiosos Ordinis S. Pauli et eisdem detrahebat praesetim vero habitantibus in monasterio de Gyer ... tunc conventus ... imploravit auxilium Sancti Pauli primi Eremitae

202. F24: memoriae occurrit invocare Sanctum Paulum

203. H1: cum quidam amici sui causa compassionis eum visitassent. Ibique inter alia colloquia merita gloriosissimi Pauli in miraculis faciendis que per famam cognoverant recitarent

204. H2: quidam ex eis cepit parentes pueri ad visitandas reliquias Sancti Pauli pro resustitatione pueri provocare narrans plura miracula, que per famam cognoverat

205. H63: matrona ... Lliza coquine fratrum audiens ... cum parentes pueri flexis genibus precibus poterant quibus Sanctum aclamarent Paulum et votis omnibus ad reliquias eiusdem eundem puerem deportandum promitterent

206. H3: nocte ... vidit per somnium quendam venerande caniciei et pulchritudinis inaudite ... surge inquit et procede visum que est ei statim surgens secutus est eum ... itinere arrepto vix pre gaudio expectare valebat reliquias eius sanctissimas

207. H63: flexis genibus

208. H80: ante Crucifixum Christi genibus flexis

209. F5: nocte penes Cadaver insomni

210. H69: ipse devoto animo sepissime Sanctum Paulum ... invocasset

211. H6: cum ... lachrymis pro sua liberatione ... acclamare

212. H8: orationes devotius prosoluisse

213. H7: genetrix sua levans ... brachy expansis et ... lamentabiles voces dabat

214. H64: propinqui sui ad Sanctum Paulum devovissent

215. F6: subito mortua fuit ad cuius extinctum cadaver ... mater ... vovit ... reor spiritus S. Paulum supplex precabar

216. H57: ipse etenim prius adhuc Bude existens voverat visitare Sanctum Paulum. Sed distulerat perficere. Accrescentibus doloribus votum de novo emisit personaliter Sanctum Paulum visitare et de prioris voti fractione penitens

217. H71: sanctorum meritis videlicet Pauli Primi Heremite et Joannis Eleemosynary emisit votum

218. F24: votum vovens Deo Caeli

219. H2: namque hoc miraculum fuit patratum anno Domini 1485. Sed parentes prefati pueri preinopia sue paupertatis quasi per quinquennium vota sue explorare non potuerunt

220. H7: die dominica infra octavas nativitatis virginis Marie

221. H42: in festo Vvalpurge virginis vota persolventes

222. H48: in die Beati Georgii veniens

223. F24?

224. H5: mater pueri ut votum emissum solveret postero die eius diei unacum filio itineri accincta ecclesiam S. Laurentii fratrum heremitarum in monte Bude

225. H12: quedam honesta femina de veteri Buda ... voto facto ... attulit ... protinus sanata ... parvula ad reliquias sancti patri

226. H16: parentes ... voto satisfacere cupientes ... puerum ... presentaverunt

227. H36: parentes ... voto satisfaciens eundem puerum presentaverunt et Deo laudes persolvere

228. H50: genetrix ... vovit filium suum carissimum ad tumbam Sancti Pauli deferre ... e carcere liberatus ... genetrix ... simul cum filio venit et Deum ac sanctum Paulum glorificando

229. H27: duodecim homines captivassent ... consilio communi votum fecerunt visitandi reliquias sancti Pauli ... Unus tamen ipsorum videlicet Michael prefatus ... votum impleri venit

230. H76: quidam incumbens ... vovit se visitaturum ecclesiarum Beate Virginis supra veterem Budam fundatam tandemque Beatorum Joannis Eleemosynary ac Pauli Primi Heremite et Cosme Damianique ac in eiusdem locis... – A Boldogságos Szűz óbudai egyháza (Alba Ecclesia) eredetileg plébániatemplom volt, majd az óbudai prépostság fennhatósága alá került. 1480-ban Mátyás király a prépostság hanyagságára hivatkozva IV. Sixtus pápától kieszközölte, hogy a templomot a pálosok kapják meg, akiknek a romos templom helyett újat épít. 1493-ban II. Ulászló a pápai engedélyt megerősített, és a plébánia megszüntetését kéri. Ezt VI. Sándor pápa 1499-ben engedélyezi. A templom mellé 1493-ban pálos kolostor épült (Documenta Artis Paulinorum I. Budapest 1975. 144.). Alamizsnás Szent János testereklyéjét Mátyás 1481-ben szerezte a török szultántól, és a királyi kápolnában helyezte el, ami mellé prépostságot is létesített. Kozma és Damján ereklyéje nyomtalanul eltűnt pesti kápolnájukban lehetett (Zolnay László: i. m. 1. 8. j. 255–259.).

231. H77, 78, 80, 82?

232. H82: necnon sancti Gherardi martyri – Szent Gellért ereklyéjét a Gellért-hegy lábánál fekvő Szent Gellért- (vagy más névvel tabáni Szűz Mária) -kápolnából 1400-ban Velencébe vitték (Zolnay László: i. m. 1. 8. j. 255–259., Kelényi B. Ottó: i. m. 105.).

233. H1: nec pilleum, nec panem, nec capsellam vel viaticum curans solo baculo cui inniteretur

234. Gyl: processionem fratrum cum sancta reliquia usque monasterium committaretur ... humili veste indutus, nudo capite, ad pedester, lucernam accensam in manibus gestans cum magna devotione post sanctam reliquiam profectus est

235. H4: antequam ad reliquias sancti Pauli presentarent bina vice mammarum maternarum susceperit lactamina

236. H8: ad tuas sanctas reliquias venire si tuis meritis intercedentibus sanari mererer statim melius habere cepi et continuo ad votum sanatus sum

237. H13: quidam claudus ... quo cum pervenisset ad tumbam sanatus

238. H40: puer Emericus Antonii Caydal Albensis filius ... parentes ... ad tumbam semimortuum detulissent ... idem puer de gremio matris prosiliens stetit super pedes suos

239. H71: pluribusque vicibus ibidem tumbam sancti Pauli flexis genibus circuiens

240. E7: cum filia septenni tumbam circumeuntem

241. H11: veniens ... in manibus quinque cereos triplicatos accensos ... cum dictis cereis incensis ad reliquias sanctas fuisset admissu ipsos cereos flexis genibus

242. F26: venit ... in capella S. Pauli tetigit tumbam, mox sanata multis vicibus genu nixa circuiuit sepulchrum

243. H2: perduxerunt votive (igy!)

244. H22: insignia sue sanitatis ibidem reliquerunt

245. H80: cyrographo suo ... beneficium percipienda sanitatis promisit

246. H86: signa sue sospitatis illic ante tumbam relinquens

247. H7: cum oblationibus deferens

248. H16: puerum cum oblationibus presentaverunt

249. H9: pro huius rei memoria hunc baculam cum quo huc veni inter alia pignora miraculorum perieti appendatis

250. H84: ferrum istac presentavit in signum sue curationis

251. H12: oblata imaginem ceream

252. H14: pedum suorum in cera figurata reliquit

253. H4: merita gloriosissimi Pauli Primi Heremite quantotius orationes XV Pater noster et totidem Ave Maria ... inquit

254. H57: fecit ... unam missam solenniter decantare ad honorem sancti Pauli cum copiosa oblatione

255. H78: ad honorem sanctorum ... missam celebrari facere

256. H72: agricola ... agens elemosynam et oblationem faciens

257. F28: Symbolum gratitudinis suae erga Divum, fuit nobile Claustrium S. Joannis Baptistae de Sambok, Paulino Ordini cum facultate Sedis Apostolicae, extincto Praemonstratensis praepositurae titulo collatum

258. H1: medie noctis tempore advenisset

259. H40: ecce tempore quo a fratribus vespere cantabantur

260. E6: media enim nocte sub tertia lectione matutini

261. H23: circa carnisprivium

262. H41: in carnisprivo

263. H70: in festo Sancti Jacobi apostoli

264. H9: statimque verba ista protuli

265. H10: voto emisso statim levius sensi

266. H11: facta ... voti promissione statim melius sensi

267. H14: votum emittens statim sanata est

268. H16: parentes ipsius votum fecerunt ipsum puerum huc deferendum continuo sanatus est

269. H12, 14, 72

270. H4, 57, 78?

271. H2: viderunt, eum licet intra lintheamina ligatum se ut poterat hinc inde moventem

272. Gyl: post sanctam reliquiam profectus est et deinceps omnis dolor ... ab eo procul aufugit

273. H7: quasi de gravi somno evigilans excitata surrexit

274. F27: quasi de gravi somno evigilans ... respondit

275. F29: tandem ... e lethargo evigilans moribundus ... praesentes circumspiciens omnino aiebat de salute mea actum fuisset fratres nisi vestra oratione venerandus quidam Senex, habitu Eremitico indutus, nive candidior pulsus daemonum spectris, memet confortando, ad radicem montis perduxisset; cum addito: suspice montem! Suspexi ego et vidi ... inquam fratres Ordinis nostri in Supercilio montis cantica laetitiae depromentes

276. F31: in strato suo iacenti et ... apparuit Sanctus Paulus senex venerandae canitiei, in habitu albo scipionem in manibus tenens et torvo vultu aspiens, eum sic allocutus est: Dormis inquit Tyranne? Ah! Tu dierum malorum, cur vexas filios meos tu impie? Non evades impune, sed statim de manu mea affligeris, et in fine peribis.

277. H76: magis ac magis in dies laboravat publicari ... factum

278. H2: ubi nobis aliisque pluribus utriusque sexus et conditionis hominibus factum narraverunt devotione

279. H3: ubi sanctissimum reliquium ... cum maxima devotione nobis et multis aliis glorificavit

280. H5: populoascultanti perorare qui cum rem gestam ad plenum tenerent

281. H7: coram magna populi multitudine fratribus presentavit factum rettulit Deoque clementissimo

282. H31-32: ad tumbam ... venientes ... factum publicare

283. H8: exiens de capella coram fratribus ... cum maxima gratiarum actione ... remeavit

284. H9: post visitationem reliquiarum sanctissimi Pauli coram fratribus eiusdem monasterii et quibusdam nobilis cepit dicere

285. H11: dilatare volo coram fratribus et pluribus sublimibus personis vociferans

286. H61: factum omnibus fratribus enarravit

287. H75: libellus conscripsit

288. H78: propria manu scripturam parieti annecti se promisit

289. H4: qui puer etiam nunc usque Deo annuente et beatissimo Paulo suffragante vita fungitur peroptata

290. H6: ipseque nobilis cum maximo gaudio ad propria remeavit

291. E4: custos ... qui annorum decursu dicta posteritati consignarunt adhuc puerum inter vivos conversari meminere

292. H41: de Croacia

293. F24: de Zala...

294. H35: in Transsilvania

295. H52: provinciam Chanadinem

296. H69: partes Ticie fluminis

297. H79: dyocesis Quinqueecclesiensis

298. H3: artefutor vö: E9, F9: arte cerdoni

299. H9: sacerdos vö: E12, F12: presbiter
 300. H67: rusticus
 301. H4: civis
 302. H74: scholaris
 303. H65: civis
 304. H7: confrater
 305. H63: mensator vö: E1, F1: arcularius
 306. Gyl: magnificus in curia regis
 307. H31–32, H45–46: nobilis
 308. H10: sacerdos capellanus
 309. H14: nobilis
 310. E6: pellifex
 311. H6, 14, 31, 32, 35, 37, 38, 41, 45, 46, E7: nobilis; H87, E20: castellanus nobilis; Gyl: magnificus in curia regis
 312. H7: confrater; H9, 69: sacerdos; H10: sacerdos capellanus; H21, 34: clericus; H70: lector ecclesiae; H73: custos; H86, Gy2: frater conversus; F21: plebanus
 313. H3: artefutor; H4, 65: civis; H43: carnifex; H58, 59: iudex; H63, 68: mensator; F6: pellifex
 314. H74, 82: scholaris; H75, 78, 80, 81, 83: litteratus
 315. H53, 67, F24: rusticus; H72: agricola; H79: pauper
 316. H56: zoldus; H57: ductor exercitus
 317. H55: famulus cuiusdam nobilis
 318. Mátyás 1468-ban a cseh koronáért hadat üzen Podjebrádnak. 1469-ben a csehországi katolikusok Mátyást Olmützben cseh királlyá koronázzák, mire Podjebrád a lengyel királlyal szövetezik, és a cseh korona örökségét a lengyel trónörökösnek, Ulászlónak ígéri. A kétéves háború lezárásaként Ulászló közvetítésével Mátyás békét köt Podjebráddal. A viszály 1471-ben ismét kiújul, amikor Podjebrád halála után a csehek Mátyás helyett Ulászlót választják királlyá.
 319. Az ünnepek meghatározásánál egy csaknem egykorú pálos breviáriumot hívtunk segítségül (Antonius de Tata comp.: Breviarium ordinis fratrum eremitarum O. Pauli Pr. Eremitae. Velence 1540 k.).
 320. Vö: Mátyusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 1971. 257–274. és Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973. 150–151.
 321. Árpádházi Margit és Kapisztránói János szentté avatási jegyzőkönyveit különböző szempontból vizsgálja Lovas Elemér: Árpádházi Boldog Margit élete. Budapest 1939. és Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest 1955., illetve Fügedi Erik: Kapisztránói János csodái. Századok 111. évf. 1977. 5. sz. 847–898. A pálos máriavölgyi kegyhely barokk kori mirákulumfölgjegyzéseit elemzi Pásztor Lajos: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században. Budapest 1943.

A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban

Amikor lakodalmi multságokon, summások munkaközi és esti időtöltéseiben vagy farsangi játékokban a temetés paródiájára kerül a sor („ló-libera”, „halotti játék”, „halottazás”)¹, ezen a kántori búcsúztató és a papi beszéd kifigurázásán kívül leggyakrabban visszatérő elem a Circumdederunt tréfás alkalmazása. A hivatalos szertartás énekei közül a nép ezt érezte a legjellemzőbbnek, olyan-
 nak, mely elsősorban felidézi a temetés hangulatát. A refrénvers néhol a „Circumdederunt”, többnyire azonban a „dolores” szóval kezdődik, mely a „repetenda”, a refrén második felének kezdőszá-

Hej pajtás, ha én abba a világ pincébe bevehetném,
 és abból a háromszökhözvetlenből az első kordából egy nagyot ihatnék.
 1. Addig innék még a fogam ki nem állik
 Még a hasamba' a szőlőmag ki nem csiriznék.
 Dolores in fer-ko, néked a bor nem jó. stb.